

Ester Planas Bort
 Llicenciada en geografia
 i història, especialitat en
 història medieval

Viure a la falda d'una muntanya protagonista d'una llegenda

Resum: La muntanya dita Puig de la Creu ha estat el testimoni immòbil de l'evolució de la història del terme de Castellar del Vallès i de la part septentrional de la comarca del Vallès Occidental.

És protagonista per si mateixa de la història geològica del municipi.

És escenari de la llegenda del drac de Sant Llorenç, juntament amb el massís de Sant Llorenç del Munt.

Ha estat el rebost de les comunitats que han poblat el terme, sobretot des que es van establir a la zona plana més propera (les actuals places Major i del Mirador) de la vila de Castellar.

El conjunt arquitectònic situat en el cim, del qual cal destacar la capella de Santa Maria de la Creu (segle XII), li aporta un valor patrimonial i el vincula amb la casa comtal de Barcelona i la família Montcada des dels segles XII (i possiblement amb anterioritat), i amb el monestir de Sant Cugat del Vallès des de llavors fins al segle XIX.

Aquest article vol ser una recopilació d'informació publicada bàsicament a nivell local, per conèixer la muntanya, el territori i l'edifici religiós que denominem Puig de la Creu.

Paraules clau: Puig de la Creu, Santa Maria, oratori, llegenda, drac, víbria, Montcada, monestir, Sant Vicenç de Jonqueres, Sant Cugat del Vallès, benefici.

Living at the foot of a legendary mountain

Summary: The mountain called Puig de la Creu has been the immovable witness of the historic evolution of Castellar del Vallès and the northern part of the region of Vallès Occidental.

It is the main character of the geological history of this municipality.

It is also the scene of the legend of the Sant Llorenç dragon, together with the massif of Sant Llorenç del Munt.

It has been pantry of the communities that have populated the area, especially since they settled in the nearest flat area (the current Major and Mirador squares) of the town of Castellar.

The architectural ensemble located at the top, of which the chapel of Santa Maria de la Creu (12th century) should be highlighted, gives it a heritage value and links it with the countal house of Barcelona and the Montcada family since the 12th century (and possibly even before), and with the monastery of Sant Cugat del Vallès until the 19th century.

This article attempts to be a compilation of information published locally in order to get to know the mountain, the territory and the religious building called Puig de la Creu.

Keywords: Puig de la Creu, Santa Maria, oratory, legend, dragon, Montcada, monastery, Sant Vicenç de Jonqueres, Sant Cugat del Vallès, benefit

Vista aèria del monestir del Puig de la Creu. || Font: Arxiu Municipal de Castellar del Vallès

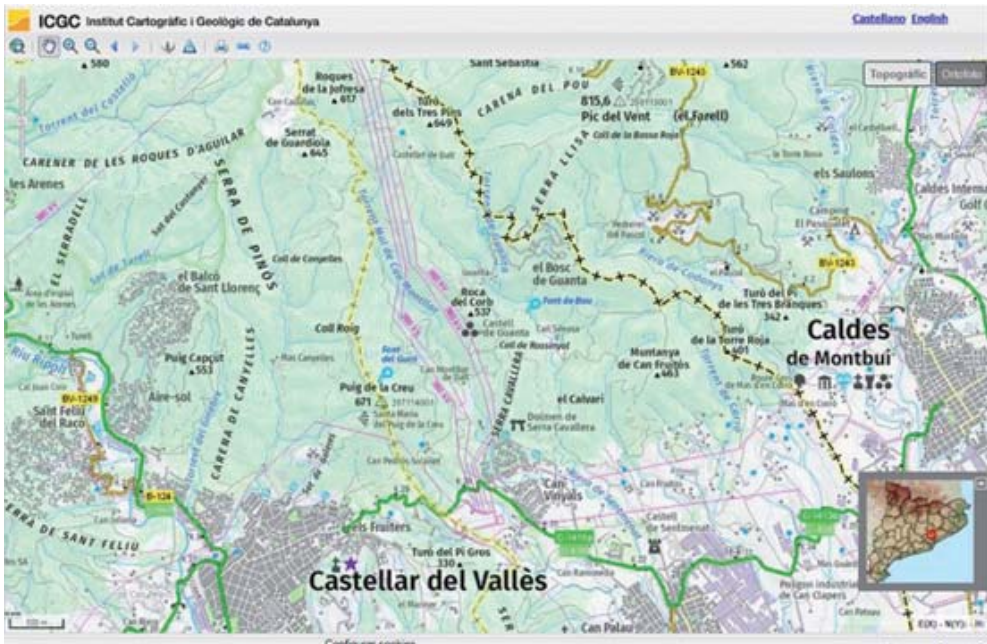
1. LA MUNTANYA DITA PUIG DE LA CREU

Albert Antonell Ribatallada (2006) en feia la següent descripció en el seu llibre d'excursions pel terme de Castellar:

Avui parlarem d'una airosa muntanya vallesana. La podríem considerar com la mare del nostre poble, car hi estem asseguts als seus peus i arrecerats a la seva falda, emparats amorosament: el Puig de la Creu, magnífic teló de fons de moltes de les perspectives castellarenques. És una muntanya petita; el mateix nom ens ho indica: un puig, ni massa petit ni massa gran, però la seva faisó, des dels llocs veïns de Sentmenat i de Sabadell i de les parts baixes del nostre terme, és atraient, esvelta, es fa mirar.¹

De fet és un geolocalitzador visual: vinguem per on vinguem, sempre sabem que som a Castellar quan en veiem el perfil amb la silueta del campanar situat al cim. I és que la relació física entre Castellar i el Puig de la Creu és òbvia: la part més alta de la vila està situada a la seva falda.

Cal dir que a les descripcions del segle XIX consta que el poble estava situat als peus o a «la part més baixa del seu vessant SO, allargant-se cap al pla»,² i no és que s'equivoquessin, és que aquesta era la situació d'acord amb les dimensions que tenia lla-

Mapa cartogràfic de l'entorn del Puig de la Creu, amb els nuclis de Castellar del Vallès, Sentmenat i Caldes de Montbui. || Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya

vors el poble: l'Era del Pestasques no era una plaça sinó l'era de la masia de cal Pestasques, situada al capdamunt de l'actual carrer del Puig de la Creu, i de tota la xarxa de carrers que actualment hi ha per sota i entre la carretera de Sentmenat, el passeig Tolrà, la plaça Mestre Gelonch i el carrer de Sant Llorenç, només n'existien uns quants, i altres estaven en procés d'alineació entre les cases amb forma i disposició de masia, algunes de les quals van formar Tolosa.

El cim és a 671 m d'altitud, segons l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, però curiosament hi ha un ventall d'altituds entre els 600 i els 700 m (600, 664, 667, 668, 700 i 800 m) segons la font consultada. Està enlairat a l'extrem de la carena que ve de Cadafalc i Castellet, formant dues valls: una amb el torrent de Canyelles per la banda de Castellar, i una altra amb el torrent Mal de Can Montllor per la de Sentmenat.

És el mirador oriental del municipi, una magnífica talaia malgrat que no hi ha cons-

tància física ni documental que en algun moment o altre fos un punt de guaita. La visió panoràmica és de 360°: de la plana del Vallès Occidental fins a arribar a la serralada Litoral amb el Tibidabo com a testimoni, cap a la dreta seguint l'horitzó fins a trobar el massís de Montserrat com a fons d'escenari, a primer terme la serra de Sant Feliu amb el massís de Sant Llorenç del Munt de rerefons, girant cap a la dreta els cingles de Bertí i el Montseny al fons, i a primer terme el conjunt de serres i turons del qual també forma part (el Farell, els turons del Puig Alt i el castell de Montbui fins a Bigues a la vall de Tenes), que constitueixen l'inici de la serra de Montnegre i enllacen amb la serralada Litoral.

El 1708 el geògraf i acadèmic Josep Aparici Mercadel, de Caldes de Montbui, descrivia el relleu de Catalunya en la seva obra *Descripción y planta del Principado de Cataluña echa por Joseph Aparici Mercadel, cuyo mapa está escrita aparte de su mano*

Postal de Sant Esteve de Castellar en la dècada de 1920. Al fons, l'església parroquial de Sant Esteve de Castellar amb el cementiri vell a sota (actual parc de Canyelles), les cases situades a la banda esquerra són les del carrer Molí, i l'àmplia extensió de terra de la dreta és el Camp Senyor. || Autor: desconegut. Font: Col·lecció L'Abans, fons Josep Vidal

habiendo visto y midido todo lo que en ella se halla trabajado. 1708, i l'inclouia en el grup de montes:

Montes. Desde Montseny se dan la mano la Calma, Tagamanent, Congost en Gallifa, Farell de Caldes, Puig de la Creu, San Lorenzo del Mont (muy empinado), Coll de Daví y luego dando passo al Rio Llobregat se siguen las más notables de Cataluña por enserrar en elles el Santuario de la Virgen de Montserrat, y por su figura tan singular.³

És la frontera parroquial i administrativa entre els municipis de Castellar i Sentmenat: la línia divisòria passa just pel mig de la capella que corona el puig, dedicada a Santa Maria de la Creu o Mare de Déu dels Dolors.⁴ Anecdòticament aquesta circumstància fa, com explicava Antonell (2006), que segons en quin lloc del recinte dormi una persona, pot ser que tingui el cap a Sentmenat i els peus a Castellar o viceversa.

2. ORIGEN I FORMES DOCUMENTADES DEL NOM 'PUIG DE LA CREU'

El mossèn Antoni Vergés i Mirassó (1974) deia: «Al nord de la població s'eleva l'esvelta muntanya dedicada a la memòria de la Santíssima Passió del Salvador del gènere humà i de la seva Creu adorable, coneguda amb el nom de *Puig de la Creu*».⁵ Podria ser l'existència d'una creu, l'origen del nom.

El 1778 es pujava en processó des del poble fins al santuari per assistir a missa en honor a l'altar de santa Margarida de la capella de santa Maria, organitzada per l'administració de Castellar, i era costum senyar-se davant de la creu, que estava situada al començament de la pujada:

Abans d'emprendre la pujada els nostres piadosos avantpassats se senyaven davant la creu que hi havia al començament de la mateixa i, el rector, portant la Vera-Creu, començava el res del Santíssim Rosari que alternava amb el cant de les lletanies dels Sants.

De fet, el 1566 s'esmentava una peça de terra situada en el camí d'anar al Puig de la Creu anomenada la Creueta.⁶

Aquest lloc podria ser el Sot de Gole-res? És un dels escenaris del desenllaç de la llegenda del drac de Sant Llorenç, en la qual la creu és un símbol relacionat amb la victòria contra la fera.

Fins a trobar altra informació, es podria dir que l'existència d'una creu va determinar el nom de la muntanya, i falta saber si també l'advocació a la qual fou dedicada la capella construïda al cim.

Hi ha diverses formes documentades d'escriure'l:

L'11 de maig del 1142 Ramon Giscafred (*Raimundus Giscafredi*) va signar el seu testament. Estava casat amb Eliarda (*Eliardis*) i tenia tres fills (Guillem, Arnau i Bernat) i tres filles (Ermeniarda, Azaladea i Ramona). Era propietari de diversos masos situats en el terme de Castellar amb les seves pertinences i de terres de vinya i oliveres, que sumades representen una extensió molt gran de l'actual municipi, per això a través del testament va deixar ben lligat com volia que quedés distribuït tot aquest patrimoni. El seu fill Guillem n'era l'hereu, i entre tots els béns rebuts hi havia el mas Palomer, que era on vivia el seu pare, i jus-

tament el Puig de la Creu, amb el nom **Montem Crucem**, és esmentat com a límit a la descripció de la situació de les pertinences del mas: entre la serra de Ruirano i de Chareres fins al torrent de Colobres, i de la serra de Lumbrig fins al riu del torrent que anava de Canyelles (*Chaneles*) i fins al puig de la Creu (*Montem Crucis*) i el torrent de Gualedel.⁷ No hi ha cap comentari de l'existència d'un edifici religiós.

En l'acta de donació de l'alou del Puig de la Creu del 13 d'agost del 1192 consta que estava situat en el lloc on hi havia edificat l'oratori dedicat a la benaventurada Maria i conegut com *de la Creu (locum in quo edificatum est oratorium beate Marie que vocatur de Cruce)*.⁸ En testaments de la feligresia del terme dels segles XIII i XIV) apareix «Santa Maria Cruce».

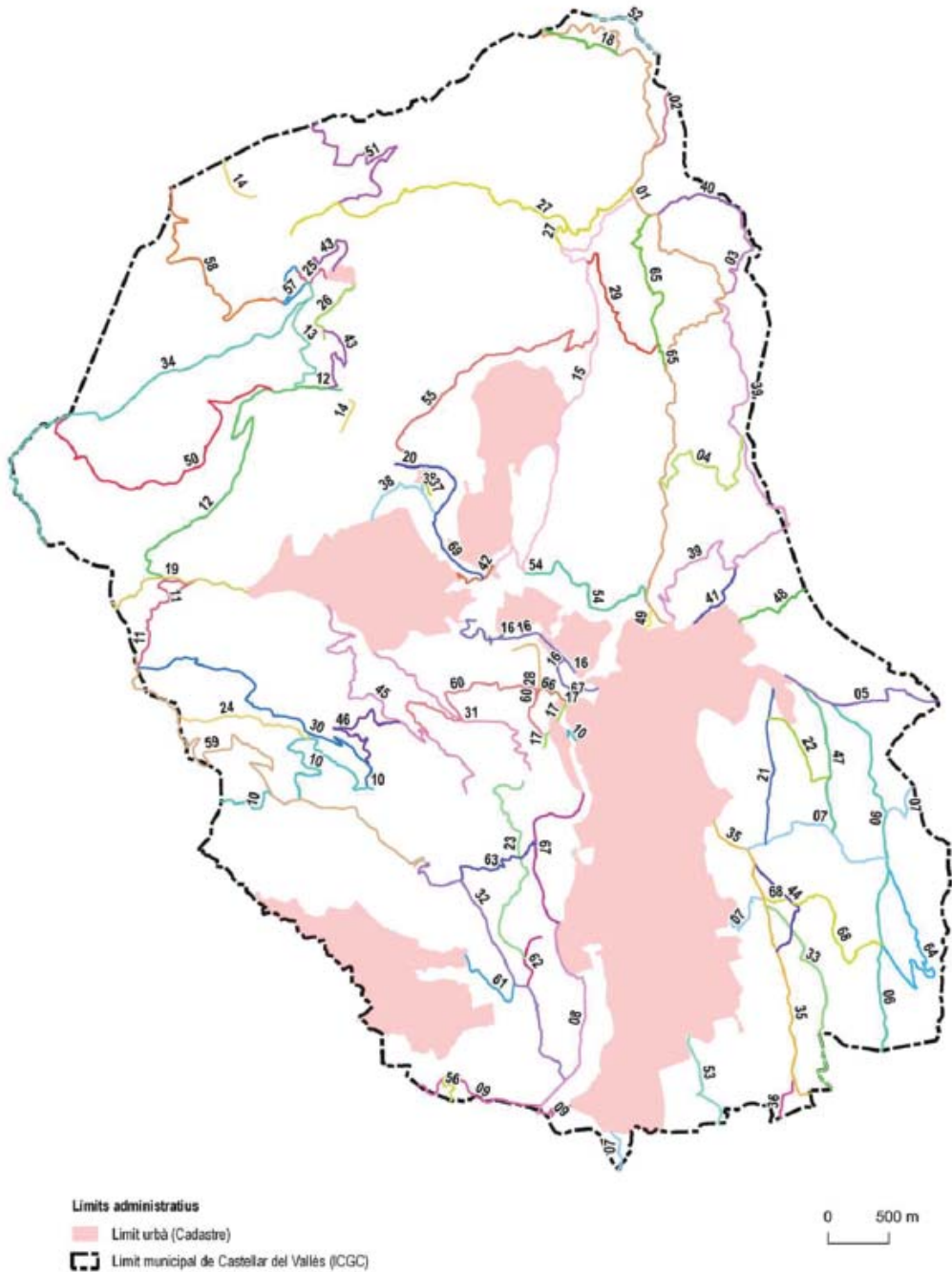
Com a **Podio Crucis** és esmentat a la descripció de l'edifici de l'autor del «Speculum Officialatus» (Vergés, 1974): «La capella de Santa Maria del Puig de la Creu, situada en el cim de la muntanya del mateix nom, entre els límits de dita parròquia de Castellar i Sant Menna, en el districte del Vallès» (*Capella Btae. Mariae de Podio Crucis in fastigio montis eiusdem nominis inter limites dictae par(rochi)ae de Castellar et Sti. Mennae de Sentmanat in districtu Vallensi*).

Alguna font esmenta un *puig de la Creu* documentat el 1131, però estava situat al terme de Jonqueres, al Sobarbar (actual Sabadell).⁹

3. ELS CAMINS I ELS SEUS INDRETS MÉS POPULARS

L'accés al cim és a peu i els camins principals són pistes forestals. S'hi pot arribar des de Castellar del Vallès, Sentmenat, Sant Llorenç Savall i Sant Sebastià de Montmajor.

Des de Castellar, els tres camins principals surten des de l'Era del Petasques i

Inventari de camins municipals de Castellar del Vallès. Memòria per aprovació inicial, febrer de 2022.
 Fig. 14: Mapa general de l'inventari. || Font: Inventari de camins municipals de Castellar del Vallès. Memòria per aprovació inicial. Ajuntament de Castellar del Vallès

des del camí de Canyelles cap a Cadafalc. D'aquests en surten altres ramals que es van creuant segons l'orografia del relleu. Aquesta xarxa entrelaçada de camins i corriols és la demostració més evident del paper que el Puig de la Creu ha tingut en el dia a dia de la vida castellanenca com a lloc de pas, rebost d'aliments i farmaciola natural, font de primera matèria (fusta, llenya, pedra calcària i marbre), lloc de conreu, i punt de trobada popular i de caràcter litúrgic a redós de la capella de Santa Maria de la Creu, o fins i tot com a lloc on amagar-se.¹⁰ Per això els indrets que travessen formen part de les històries viscudes al llarg dels segles, i tenen nom propi en les descripcions i les narracions que recullen les referències bibliogràfiques.

Aquests camins principals formen part de l'inventari que l'Ajuntament de Castellar del Vallès va aprovar en la sessió plenària celebrada el 28 de juny del 2022, que inclou 69 camins públics de titularitat municipal que es troben situats en sòl no urbanitzable, dins dels 45,17 quilòmetres quadrats del terme, i que sumen una longitud acumulada de 118,28 km.¹¹

Prenent com a base la informació d'aquest inventari (descripció i numeració) i recollint la dels indrets de referència en l'àmbit popular, els camins principals que porten al Puig de la Creu són:

3.1. *El camí vell del Puig de la Creu (núm. 41)*

És el camí històric per arribar al cim, conegut popularment com el d'anar «pel dret» (Antonell, 2006) perquè és el més curt. Comença per un camí situat just davant de l'Era del Petasques i condueix al cim en pujada continuada en tres quarts d'hora i una distància del 3,5 km.

L'Era del Petasques. Actual referència de l'altitud més elevada de la vila (372 m) és l'antiga era de la masia de cal Petasques, situada al capdamunt de l'actual carrer del Puig de la Creu, i que va ser urbanitzada com a plaça cap a la dècada del 1970. En fotos antigues del lloc es pot veure la roca granítica que caracteritza el terreny.

La «pedra llisa». Lloc de joc situat a l'inici del camí del qual Lluís Montagut Homet (1983) explicava: «Ací la pedra llisa recorda els culs de calces apedaçats i alguna clatellada de la mare, que ja no es recorda prou bé de la joia que dona deixar-se anar a rossegons per la pendent fina esmolada».¹²

La cova del Mussol. Situada al costat del camí, hi quedava el testimoni de la pedrera del Comas (Antonell, 2006).

La costa de pujada cap al Primer Turó (480 m). Indret poblat de bosc però que fa cent anys era ben pelat. Montagut (1983) deia en el capítol titulat «Cercavila», que era el punt idoni per tenir una vista general del poble, des del qual semblava que tingués un gep

seguit d'una esquena que s'allargava fins al pla de can Carner. Per això era normal pujar fins aquí per *retratar* el poble i, de pas, incloure-hi com a protagonista un pi no gaire gran i mig cargolat situat allà, justament perquè era l'únic que hi havia.

El segon tram de pujada fins a arribar al Segon Turó. Indret com altres de la muntanya on era costum anar a buscar te de roca, inclús per part de gent vinguda de Sabadell. Hi ha una de les dues torres elèctriques situades per la banda de Castellar del traçat de la línia de subministrament des de la subestació de distribució d'energia elèctrica de Sentmenat.

3.2. *El camí del Puig de la Creu (núm. 39)*

Conegut també com la *pista dels bombers* perquè la secció inicial és moderna i es va obrir per poder facilitar el pas del cotxe de bombers. Comença al capdamunt del carrer del Sot de Goleres o pel primer trencall a la dreta del carrer de Cadafalc i enllaça amb el camí vell, descrit anteriorment.

3.3. *El camí de Canyelles cap a Catafau (núm. 49)*

A l'inventari correspon al traçat format pel camí de Canyelles que enllaça amb el camí de Sant Llorenç Savall (núm. 01). És l'antic camí ramader que baixava del Ripollès i la Cerdanya fins a arribar a Ripollet i que, procedent de Moià, entrava al terme de Castellar per Catafau i continuava direcció a Sabadell pel camí de la Salut (dit també *camí ral de la Serra o de Ripollet a Castellar*). Comença per darrere del carrer de Canyelles o al final del carrer de Cadafalc i segueix la vall del torrent de Canyelles.

Primer el camí condueix al pont de can Borrell i travessa el torrent de Canyelles i continua cap a la banda de Palau i l'Airesol. És la zona on es pot veure la conduc-

Aquesta targeta postal, titulada «Vista parcial de Castellar del Vallés», reproduïx el *retrato*. No hi ha referència d'any. || Font: Centro de Distribuciones «La Moderna», targeta núm. 14

ció vinculada al subministrament d'aigua de la Comunitat de Regants de Canyelles.¹³

La font dels Casots, dita també *de les Casetes* o *dels Casalots*. Sembla que el nom fa referència al conjunt de cases molt velles situades al darrere i que estaven habitades a finals del segle XVIII: els Casots d'en Canyelles. És una de les fonts més populars per la seva proximitat al poble i que va ser canalitzada juntament amb la del Bassal i de la Noguera. Pere Vergés i Vernís (1895) va publicar els resultats de l'anàlisi química de l'aigua.

El torrent o xaragall del Fuió. Travessa la pista i continua amunt en un «entorn escabrós i salvatge», en el qual segons els rumors populars potser vivia una serp gegantina.

El torrent del Gravadet.

La pedrera del Cente. En aquest indret amunt hi ha la font del Montjuïc i les restes de la pedrera del Rasquerà, i fa un accentuat esperó pedregós que trenca els talls verticals de banda i banda, la font de la Noguera.

Les fonts de la Noguera (370 m) i del Bassal (375 m). Ambdues generen el cabal de les aigües de Canyelles i es van captar, junt amb la dels Casots, per subministrar aigua al poble el 1879, a càrrec de Josep Tolrà Abellà.

La masia de Canyelles (segle X). Formava part de la propietat de Canyelles junt amb les terres situades a banda i banda del torrent.

La font del Llorer o de Canyelles (420 m).

Font falsa de la drecera de Cadafalc (435 m).

La font dels Gossos (440 m).

El Revolt Gran. Segons Montagut (1983) el lloc on els escorçaires i carboners carregaven la feina feta al bosc.

El Segon Revolt.

El pla de l'Alzina Balladora. Lloc conegut així perquè hi havia una alzina que presidia el pla i on les famílies i les colles d'amics de Castellar que el dia de l'Aplec de Sant Sebastià de Montmajor anaven fins allà a peu a passar el dia, s'aturaven per fer parada, beure i ballaruga amb les gralles que portaven per acompanyar el dinar i la festa a Sant Sebastià.

La carena partiona entre les Fonts Altes, els Penjats i els Bruquers.

El coll Roig (472 m). Indret que constitueix una cruïlla de camins: arriba el camí procedent del cim del Puig de la Creu i que continua fins a l'Alzina Balladora, enllaça amb el camí vell de Castellar a Sant Sebastià de Montmajor (núm. 03) per una banda i el camí-corriol fins a les Fonts Altes per l'altra.

El camí que uneix l'Alzina Balladora amb el cim va ser obert pels germans Borrell Fumadó, quan eren propietaris del Puig de la Creu. Era la «carretera en projecte» de l'anunci del restaurant-para-

dor publicat al llibre de Festa Major del 1933.

Des de Catafau sortien els camins que conduïen cap a Castellterçol (núm. 02) i cap a Caldes de Montbui (núm. 52).

3.4. El camí de can Padró (núm. 48).

És el camí vell de Castellar cap a Guanta i Sentmenat passant per la masia de can Padró, i comença al costat del Col·legi El Casal.

També és conegut com el *camí de la font del Cosidor* (375 m), perquè aquesta font està situada al començament del camí. Té una bassa al costat i la zona és de terra vermella i gres, anomenada també pedra esmoladora o popularment de fetge de vaca. Per sobre hi ha una cinglera que Montagut (1983) incloïa en l'itinerari de baixada des de la font del Gurri, on esmentava el cau del Sastre Coix.

Les restes de la caseta dita *la Miranda del Cosidor*. Propietat de l'escriptor i poeta castellarenc Lluís Vives Borrell, podeu veure com era l'entorn del Cosidor en les fotos anteriors a 1920, que acompanyen l'article que Eulàlia Sagrera va escriure sobre la seva vida personal i trajectòria professional. A prop hi ha el torrent del Cosidor i la mina d'en Vives i Borrell (345 m).

La masia de can Padró (segle XVIII). En aquest indret el camí es bifurca: revoltant la casa per la dreta i en baixada continua cap a can Montllor, i cap a l'esquerra, pel costat de la bassa, puja cap a la font del Gurri i de la font de Canyadell pel que era un antic camí de carro.

La font del Gurri (550 m). Situada a mig camí, cap a l'esquerra, a redós de feixes que van ser cultivades i que ara estan poblades pel bosc. Des d'aquí el camí puja fins al cim en un traçat de llaçades en diagonal.

Vista general del Puig de la Creu

Abadia porta d'entrada a les habitacions

Ex - Monestir del Puig de la Creu
 Propietari: JOSEP PERIC FRUITÓS
 Passeig, 35 :-: Telèfon 16 :-: CASTELLAR

A 500 metres sobre el nivell del mar + Tot rodejat de boscos
 Riquíssimes aigües minerals
 Servici tot l'any de Restaurant + Magnífiques habitacions

A 45 minuts de CASTELLAR DEL VALLÈS (carretera en projecte)

Anunci inclòs a la descripció de Castellar del Vallès que va sortir publicada a *Catalunya Il·lustrada. Guia del Estiu* entre 1933-1934 per Edicions del Foment de Turisme i de la Producció Nacional.

3.5. *El camí de les Fonts Altes*

Aquest camí-corriol no està inclòs en l'inventari, però és una altra variant. Des de Castellar comença a la part baixa del Sot de Golerès i puja fins a coll Roig, per enllaçar amb el camí que va fins al cim del Puig de la Creu.

El Sot de Golerès. Un dels indrets més espectaculars de la muntanya, amb l'immens esvoranc que recorda la pedrera que explotava la roca; el punt més alt de la vora de la pedrera, ara poblada de bosc, és a 523 m.

Possiblement el topònim informa que originàriament devia haver un pas estret com una gola per pujar-hi, i que va desaparèixer quan es van començar a explotar les pedres calcàries. Ja apareix a la narració de la llegenda del drac de Sant Llorenç descrivint el lloc on va caure el drac mortalment malferit pel comte de Barcelona a prop del Morral del Drac i des del qual, malgrat que s'estava dessagnant, va fer la darrera volada per arribar al cim, on va morir. En el Reial Cadastre (1716) apareix com a «Sot de Gulerès», denominant dues terres propietat d'Anton Gat.¹⁴

També era una zona de rovellons molt característics per la seva vermellor, segons la veu popular per la sang vessada per la víbria allí.

La segona torre situada a Castellar del traçat de la línia de subministrament des de la subestació de distribució d'energia elèctrica de Sentmenat.

Montagut (1983) escrivia que passava per la zona de les Escaletes, el xaragall del Fuió i el bosc de Traveria.

Trobada de cantaires a l'esplanada de l'actual Era del Petasques, quan encara servia d'era per batre, en la dècada del 1930. Al fons hi ha el traç d'un camí que conduïa cap al Sot de Golerès, envoltat de la muntanya completament pelada de bosc. || Autor: desconegut. Font: Col·lecció L'Abans, fons Pere Oller Argelagué

Les Fonts Altes (555 m). Un aflorament en forma de bassiols situat en el coster de ponent del Puig de la Creu, a la part mitjana, amunt i a l'esquerra de les feixes del Gravadet.

El coll Roig (472 m).

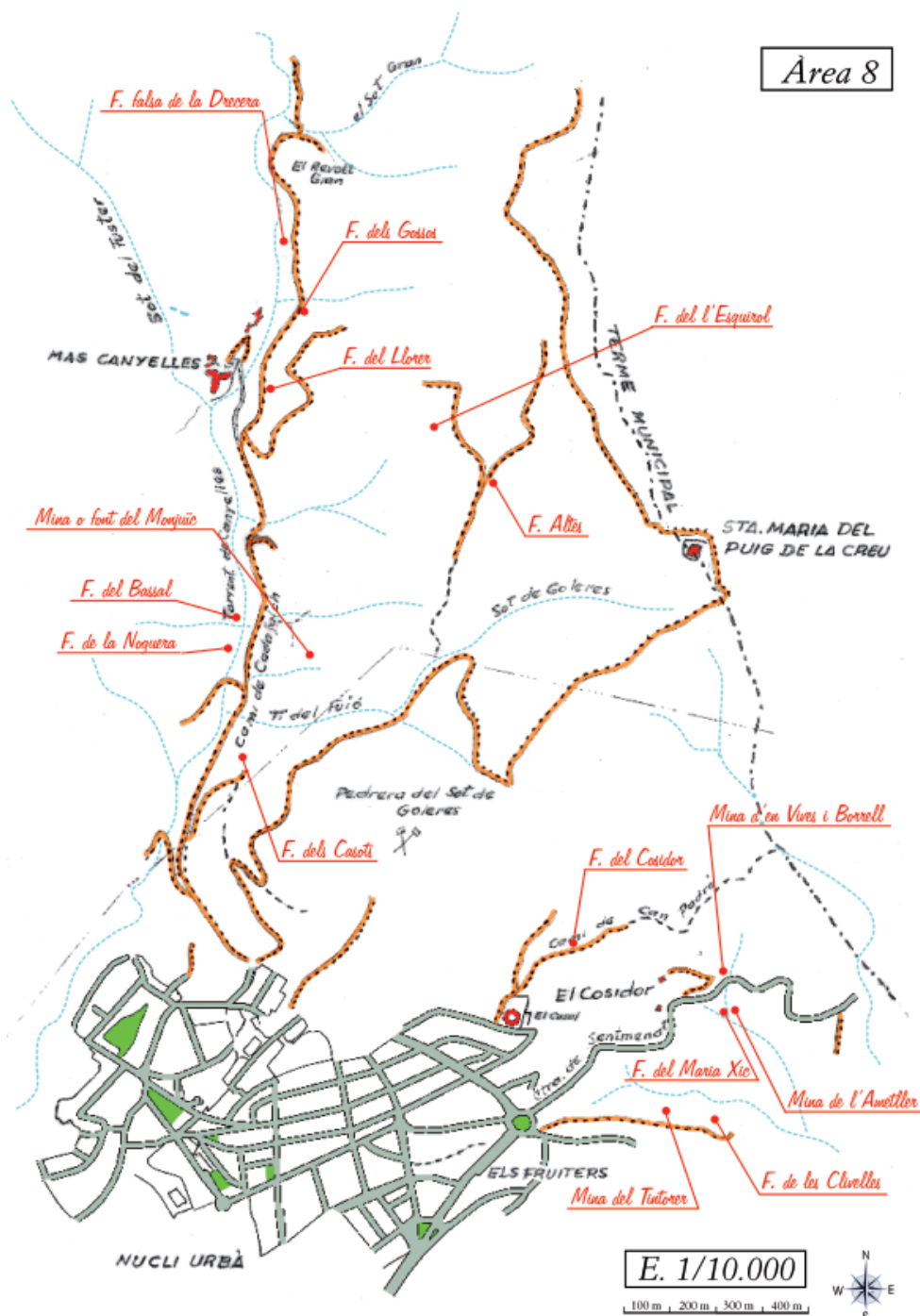
Aquí teniu un itinerari que enllaça tres camins i amb el qual es pot fer la volta a la muntanya, de 9,3 km de recorregut.¹⁵

Sortim de la font de la **plaça Major**. Pugem pel carrer General Boadella, la plaça Mestre Gelonch i el carrer Sant Llorenç fins al carrer Canyelles; un cop en aquest carrer, agafem el carreró de la dreta i caminem entre horts fins a trobar una pista forestal més ampla, i marxem cap a l'esquerra. Uns metres més endavant trobarem una cruïlla però nosaltres continuem per la pista principal uns cent metres més per agafar el camí que puja a mà dreta. Arribem a la **font dels Casots**. Continuem pel corriol que surt per l'esquerra, tornem a la pista i continuem cap a la dreta.

Arribarem a una cruïlla que porta al **mas Canyelles**. Deixem el trencall de l'esquerra i continuem per la pista fins a arribar a la **font dels Gossos**. Ens trobarem una altra cruïlla. Deixem la pista i agafem el corriol que puja a la dreta. El seguim deixant petits senders que anem trobant a mà dreta. Topem amb una altra cruïlla i girem pel corriol de l'esquerra. Arribem a la pista i continuem cap a la dreta fins al **Puig de la Creu**. És recomanable donar la volta a l'ermita i observar l'àmplia panoràmica.

Tornem a marxar pel camí que hem vingut. Caminem només uns metres, fins a arribar a un corriol que baixa a mà esquerra, i seguirem els senyals grocs. Arribem a la **font del Gurri**. Continuem pel corriol de l'esquerra, que es troba una mica abans d'arribar a la font. Girem a la dreta fins a topar amb una nova cruïlla, on també girarem a la dreta. Aquí deixarem els senyals grocs.

Continuem i, a poc més d'un quilòmetre, arribarem a **can Padró**. Continuem recte, pel camí que hi ha entre la bassa i la casa, en direcció a Castellar, arran de camps, i seguint els corriols fresats, que ens portaran fins a la **font del Cosidor**. Seguint per aquest camí arribarem al nucli passant pel costat del **Col·legi El Casal**. Aquí deixem el camí i agafem la desviació cap a la dreta fins a arribar a l'Era d'en Petasques. Baixem pel carrer del Puig de la Creu i continuem escales avall pel carrer del Centre fins a la **plaça Major**, on hem iniciat el recorregut.

Àrea 8 del terme de Castellà, corresponent a les zones del Puig de la Creu i Canyelles. || Font: Les fonts de Castellà. Fonts, mines i punts d'aigua, Centre Excursionista de Castellà, Castellà del Vallès: 2004

4. DESCRIPCIÓ GEOMORFOLÒGICA

La muntanya del Puig de la Creu és un testimoni de la història geològica del terme. Pere Vergés i Vernís va fer-ne una àmplia descripció en la seva *Topografia mèdica* (1895) i Pascual Izquierdo Egea (1991) també va descriure-la en el seu treball sobre la geomorfologia estructural del terme de Castellar. Josep Gibert va incloure-la en el dossier que va elaborar el 1979 per a un cicle de conferències celebrades al Centre Excursionista de Castellar (llavors *Secció Excursionista de Castellar*) i també Oriol Bassa en l'estudi sobre el medi natural i patrimonial que va fer el 1997 amb Laia Planas, del qual va sorgir el llibre publicat el 1998.

Amb l'estudi de Vergés (1895) es pot saber quina era la situació del relleu i la vegetació del terme a finals del segle XIX, tenint en compte que l'activitat agrícola encara era important, tot i que ja convivía amb la feina en les diverses indústries tèxtils i d'altres rams actives des de principis de la mateixa centúria. Per això també és una referència a l'hora d'analitzar com ha canviat el paisatge durant el segle XX per l'acció antròpica i per l'alteració climàtica.

Segons Izquierdo (1991) el terme de Castellar és privilegiat quant al relleu, perquè forma part de les tres unitats geogràfiques i geològiques de la Catalunya mitjana, de les quals té una representació a petita escala: això vol dir que en el terme municipal es poden trobar els materials característics de cada unitat. Classificades per antiguitat, l'ordre és el següent:

La torre del Puig de la Creu. || Autor: Jordi Cerezo Mármol

Primera. La serralada Prelitoral, que ocupa la zona central del terme i s'identifica amb el sector Puig de la Creu - Sant Feliu del Racó - Turó del Llop/els Rossos.

Segona. La depressió Central o de l'Ebre, integrada localment per la serra de Pinós, les Roques d'Aguilar, els Pinetons i pel N-NO, els contraforts del massís de Sant Llorenç del Munt-l'Obac: la Farriola (les Arenes), la carena de l'Illa, el turó del Muronell, el coll de Grua.

Tercera. La depressió Prelitoral o plana del Vallès-Penedès, en l'àrea meridional del terme i representada pel sector transversal serra de Palau – Pla de la Bruguera – Can Font.

El Puig de la Creu forma part de la unitat serralada Prelitoral. És un massís amb un clar relleu estructural format per calcàries del Muschelkalk superior a la part central i més elevada; a partir de Canyelles desapareixen els materials mesozoics propis de la serralada Prelitoral i el relleu queda integrat pels conglomerats vermells de l'Eocè (propis d'una zona estretament vinculada a la depressió Central catalana) i no queda trencat respecte l'anterior formació geològica. A la cruïlla dels camins de Cadafalc i del Puig de la Creu hi ha un *klippe* de pissarres paleozoiques.

L'extensa descripció de Vergés (1895) incloua l'Era del Petasques, des de Canyelles fins a can Borrell i Fontscalents per la banda occidental, i de can Padró i la serra de can Ametller (antigament d'Ullastre i actualment de Puigvert) per la banda oriental:

Puig de la Creu; es esta otra formación con que principia la grande serranía del *Montnegre*; forma la testera de Castellar; mide aproximadamente 600 metros de altura.

A simple vista desde el pueblo se distingue la dirección y carácter de sus estratos, varias capas que suben, oblicuas, desde la base al vértice, se las vé cruzar á otras horizontales, con una pronunciada discordancia en el punto llamado *Sot de Goleras*.

Las capas verticales se hallan intregradas por el granito tipo (piedra berroqueña). Esta roca forma también el piso donde se halla asentada la urbe con otra de conglomerado; al partir de las últimas edificaciones, ascendiendo, existe otra formación, debida á la caliza, de unos 80 metros de espesor; esta roca es marmórea y presenta los colores rojo, amarillo, verde y negro con caprichosas arborizaciones, debidas á los óxidos de hierro anhidro é hidratados, en las capas superiores, así como materias carbonosas la tiñen de negro en las más profundas; con frecuencia se observa la penetración de substancias silíceas ? en forma de vetas, listas, etc.

Este mármol se halla explotado por D. José Comas Bar-

bany en una rica cantera, dentro de su propiedad, quien manda precisos Bloks á la capital y pueblos, que forman el basamento de suntuosos edificios: además se exporta cal con abundancia en la vecindad.

Los estratos que estas calizas forman, si bien son horizontales, muy á menudo se presentan al corte arqueadas; por debajo de aquellas aparecen canchos de la propia naturaleza; esta caliza es toda metamórfica; entre sus hiladas se interpone la arcilla.

Siguiendo hacia levante por la misma altura cambia la roca calcárea en pizarra, arcillosa y micácea.

Can Padró. Las arcillas y margas que en esta porción de terreno abundan, son enrojecidas por el oligisto, que se halla diseminado en grandes proporciones.

Partiendo de los 480 metros (*Primer Turó*) se convierte el terreno, hasta la cumbre del monte, en un verdadero peñascal; peñas y canchos, brechas y grava, resultado de la acción erosiva que los elementos exteriores ejercieron sobre la roca, con el continuo bregar del tiempo, se hallan allá revueltos. En este sitio se encuentra el gneis, de estructura pizarrosa y tabular, la caliza primitiva, con sus variedades de cipolino; la magnesita, cuya presencia, sin duda, hace lenta la efervescencia, cuando se la trata por el ácido clorhídrico.

Mágica es la impresión que se recibe en esta altura con los variados tonos de la roca; los brillantes y dorados reflejos por los diminutos cristales que la integran, y el espacioso horizonte que se descubre. Alternan con esta roca los ocreos sanguíneos y amarillos por el peróxido de hierro y la limonita.

Descendiendo del monte al fondo de la cañada por la parte de poniente, llamado torrente de *Canyellas*, se presentan los hechos conforme á las alturas descritas; este torrente es otro corte y su alveo está formado por el buzamiento de los planos de crucero que elevaron el *Puig de la Creu*, y los de los cerros de *Canyellas* y *can Borrell*, que voy pronto á describir.

En unos pozos que se abrieron al pie del *Puig de la Creu*, se dio con un pedazo de lignito y un filón de yeso.

Los cerros que acabo de apuntar y que forman una colina entre el *Puig de la Creu* y *Sant Llorens del Munt*, se hallan formados por planos inclinados que arrancan de los dos valles, que forman las sinuosidades, para converger en el vértice; su forma es cónica, sin que se observe paralelismo en ninguno de los dichos planos.¹⁶

El cementiri municipal està situat enfront del Puig de la Creu, en un turó que forma part d'una petita serralada de serres i carenes. Segons Gibert (1979) aquesta serralada està formada per còdols, sorres, graves i argiles del Miocè, i el seu origen és en un antic torrent també del Miocè que passava pel Puig de la Creu en direcció nord-sud; el con de dejecció o desembocadura és al peu de la muntanya, que és el lloc on anaven a parar els materials erosionats i s'anaven dipositant formant aquelles serres i carenes.

5. PEDRERES I FORNS DE CALÇ

El Puig de la Creu també ha estat una font de recursos i, justament per la seva composició geològica, se'n van explotar activament les calcàries del Muschelkalk (Izquierdo, 1991). En els llibres *L'Abans: Recull gràfic de Castellar del Vallès (1875-1979)* i *Castellar del Vallès*

a) Foto frontal del Puig de la Creu des de l'extrem occidental del terme. A primer terme a l'esquerra, el Castell i la capella de Santa Bàrbara. Dècada del 1920. || Font: Col·lecció Josep Vidal

b) Com a la foto a), en aquesta imatge s'aprecia el Puig de la Creu darrere del Castell, però ja hi apareix la pedrera del Sot de Golerès. || Fons: Centre d'Estudis de Castellar del Vallès - Arxiu d'Història

desaparegut podreu visualitzar els tres punts d'explotació en el recull de fotografies editades.

En la base de la muntanya des del Sot de Golerès fins a la zona de la Soleia del Cosidor hi havia tres **pedreres**: la del Sot de Golerès, la del Comas i la del Forn de Raig.

La pedrera del Sot de Golerès, situada al fons d'una vall a la qual s'accedia des de l'esquerra de l'Era del Petasques, justament al lloc dit Sot de Golerès. Estava formada per materials arrossegats i un plec tombat, plecs de gravetat, diaclasses, alguna falla i estrats de calç. Gibert (1979) explicava que n'extreien les pedres calcàries, resultants de la inclinació de les capes calcàries. El 1921 el Meima va llogar-la al seu propietari, Isidre Torras.

La pedrera del Comas, situada a la dreta de l'Era del Petasques i coneguda així perquè era propietat de Josep Comas Barbany. Va ser la de més renom per a l'explotació de la veta de marbre. Vergés (1895) en va fer la descripció geològica i a més especificava:

[A]l partir de las últimas edificaciones, ascendiendo, existe otra formación, debida á la caliza, de unos 80 metros de espesor; esta roca es mármol y presenta los colores rojo, amarillo, verde y negro con caprichosas arborizaciones, debidas á los óxidos de hierro anhídrido é hidratados, en las capas superiores, así como materias carbonosas la tiñen de negro en las más profundas; con frecuencia se observa la penetración de substancias silíceas ? en forma de vetas, listas, etc.

Este mármol se halla explotado por D. José Comas Barbany en una rica cantera, dentro de su propiedad, quien manda precisos Bloks á la capital y pueblos, que forman el basamento de suntuosos edificios: además se ex-

porta cal con abundancia en la vecindad.

El descobriment de la veta de marbre va ser tot un esdeveniment, com demostra el fet que va sortir publicat el 8 d'abril del 1852 al *Diario de Barcelona*:

Se ha descubierto cerca el pueblo de Castellá, en el partido de Sabadell, una abundante cantera de piedra mármol, jaspeado obscuro de variación de colores muy vistosos, que se deja trabajar muy bien, ya sea para columnas, capiteles y toda clase de arquitectura, como igualmente para mesas, rinconeras, baños, portaladas, bal-

c) Pareds de la pedrera, quan ja havia acabat l'exploració. || Autor: Antoni Perich. Font: Centre d'Estudis de Castellar del Vallès - Arxiu d'Història

Vista de la pedrera del Forn de Raig l'any 1968, amb l'edifici del forn i la xemeneia que l'identificava, les marques de les vagonetes que transportaven la pedra i les piles grava. || Autor: desconegut. Font: Col·lecció L'Abans, fons Teresa Maria Datsira Pujolar

Dos treballadors a la pedrera del Cente arrancant la pedra amb perpalines i fent palanca. Any 1964.
 || Font: Col·lecció L'Abans. Autor i fons: Ramon Llinares Umbert

cones, embaldosados y para otros varios objetos, cuyo depósito se hallará en la calle de Hostallers, nº 60, tienda; advirtiendo que el precio de dicha piedra es muy equitativo.

No s'utilitzava el sistema de barrinades per no fer malbé la pedra, sinó que s'extreia en blocs que es transportaven fins al seu destí. Era treballable per utilitzar en basaments d'edificis, columnes, capitells i tot tipus d'arquitectures, taules, raconeres, banyis, portalades, balcons, enllosats. A Barcelona va ser utilitzada en edificis de luxe (els de la Diputació, el del Govern Civil, els dels carrer de Pelai i Ferran) i inclús en una de les entrades del Parc de Barcelona hi ha uns blocs de pedra rosada que s'hi van col·locar com a mostra de la «pedrera de Sant Esteve de Castellar».

A Castellar es va utilitzar a la construcció de la nova església de Sant Esteve de Castellar, costejada per Emília Carles Tolrà. Cap al 1910 era coneguda com *la Pedrera*.¹⁷

El 1925 es va esgotar la beta de marbre i va tancar l'explotació. Joan Comas va arrendar la pedrera a Joan Sampere Homet, conegut com el seu pare amb el sobrenom de *Meima picapedrer*, i al seu operari, Rogeli Clapers, per això va passar a ser coneguda com *la pedrera del Meima*. D'aquesta pedrera van extreure la pedra utilitzada per construir la paret de la plaça-jardí dels carrers del Centre i Major, i la font monumental de la cruïlla, i Sampere i Clapers també es van encarregar d'esculpir-la. Rogeli Clapers va continuar treballant-la a la mort de Sampere.

La pedrera del Forn de Raig, situada dins de la pedrera del Comas més cap a la banda del Cosidor, era coneguda així perquè hi havia un forn de raig. La part més antiga era de l'era secundària (Triàsic). Les capes de roca calcària eren de diferents gruixos, amb plecs amples o tablejades amb moltes

ondulacions (plecs anticlinals i sinclinals i inclinació dels estrats amb forma de cabussament).

El forn era del tipus de raig de flama curta i funcionava alternant capes de carbó amb capes de roca calcària. Es va construir cap al 1850 i va funcionar fins al 1970 (Santamaria, 2007). Produïa pedra cuita transformada allí mateix en calç hidràulica, grava i altres materials per a la construcció, per això l'entorn quedava ple de deixalles d'aquest material.

Malgrat que aquestes pedreres van contribuir a la dinàmica econòmica del poble, la seva proximitat al poble de Sant Esteve deuria comportar més d'un enrenou al veïnat, i possiblement no tot hom devia estar d'acord amb l'explotació. Antoni Rosich Catalan ho expressava així en el treball premiat als II Jocs Florals de Primavera de la comarca del Vallès (1954):

Castellar té certs llocs, carrers i cases, que els anys i l'evolució han respectat del tot. Ben segur que els homes d'edat del poble els recorden inamovibles: silenciosos els que són estrets i recòndits, sonors els que puguen i pedregosos, amb cases, portals i ventalles, sempre enigmàtics i closos. Són tots aquells secundaris que menen a l'esquerpa pedrera que és la peanya del Puig de la Creu.

Ja en el camí cap a Canyelles n'hi havia d'altres:

La pedrera del Cente, situada a la dret del camí de Canyelles a Catafau, era propietat d'Esteve Canyelles i la tenia arrendada a Vicenç Arqués, de qui deriva el nom (de *Vicente*, ja que era valencià) perquè era qui l'explotava; inclús hi tenia una barraca on s'aixoplugava. N'extreia pedra per a la construcció.

La pedrera del Fuió, situada prop de la font de Montjuïc, de pedra esmoladora o gres.

La pedrera del Rasquerà, situada passada la font del Casots i la cova del Jaume de Pregona, i prop de la pedrera del Cente, segons la descripció que Montagut (1983) va incloure en la vuitena excursió. La coneixia bé perquè el Rasquerà era el seu avi (el seu pare també era conegut amb aquest sobrenom).

Antonell (2006) n'esmentava una altra de petita, al capdamunt del xaragall del Fuió. Explotava pedra esmoladora, dita popularment *fetge de vaca*, i utilitzada com a pedra decorativa.

Cal esmentar també els nombrosos **forns de calç** situats en la zona del Puig de la Creu, de Canyelles i can Borrell, dels quals encara es poden veure les restes dins del recorregut de barraques de pedra seca. Com explicava Santamaria (2007) van constituir un activitat preindustrial important perquè la calç tenia moltes aplicacions (des del cultiu de la vinya fins a la primerenca activitat urbana de la comarca), hi havia demanda i produir-la aportava guanys alhora que s'aprofitava per a ús domèstic; aquesta produc-

ció va ajudar a recuperar les poblacions afectades pels estralls de la fil·loxera i les guerres del segle XIX.

Va facilitar el funcionament d'aquests forns l'abundància de la pedra calcària, l'existència de pedreres que les explotaven i la proximitat de camins per facilitar-hi l'accés i el transport.

6. EL PUIG DE LA CREU I LA PLUJA

Vergés (1895) recollia en el seu llibre la dita popular que es deia quan plovia: «Lo ponent lo mou y lo llevant lo plou». Feia referència que quan bufaven els vents de l'est, el sud-est i l'oest, «impelaven» i transportaven les pluges i quan bufava de l'oest, plovia.

Izquierdo (1991) explicava que el règim pluviomètric del terme era el propi del clima mediterrani i no quedava modificat pel relleu, perquè no té altituds elevades. Especificava millor l'efecte del vent:

Les precipitacions dominants provenen del vent de lleuant (NNE), excepte a la primavera i l'estiu (pluges de vents de convecció amb núvols de desenvolupament vertical). Les muntanyes de la zona faciliten la condensació i la pluviositat, tant pels vents convectius com pel xoc amb els relleus més alts (Llobet-Coll, 1975).

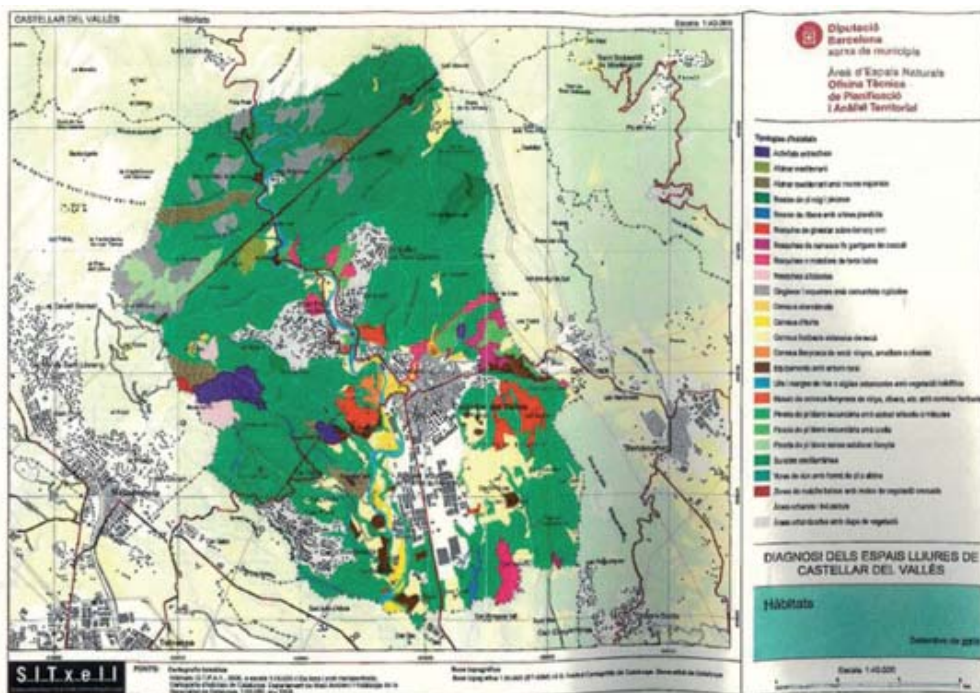
El Puig de la Creu un dia de pluja. || Autor: Jordi Cerezo Màrmol

El Puig de la Creu és un d'aquests relleus més alts. Vergés (1974) feia referència a la necessitat de restaurar la capella de Santa Maria per reduir l'efecte de les pedregades i explicava la tempesta amb pedregada que va tenir lloc el 8 de juliol del 1868; ell no era al poble aquell dia perquè era ecònom de Sant Josep de Barcelona, però li ho havia explicat Joan Sala Boadella: una tempesta situada sobre el Puig de la Creu va deixar anar una forta pedregada sobre el poble durant quaranta-cinc minuts, durant la qual van caure pedres de mides diferents com ous d'almosta (grans) i de gallina (mitjanes), i com ametlles.¹⁸

7. L'ECOSISTEMA

Actualment la vegetació ocupa les àrees elevades sense urbanitzar i on es pot formar sòl: fins als 600 m d'altura hi predomina el pi blanc (*Pinus halepensis*), més amunt hi ha el pi roig (*Pinus sylvestris*) i les alzines (*Quercus ilex*), i prop dels cursos d'aigua, les comunitats de ribera (Izquierdo, 1991).

Els estudis sobre l'evolució del poblament de la comarca del Vallès Occidental han permès saber que està poblada per frondo-

Mapa d'hàbitats. | Font: SITxell (Sistema d'Informació Territorial de la xarxa d'espais lliures). Anàlisi territorial, Castellar del Vallès, novembre de 2008. Diagnosi dels espais lliures de Castellar del Vallès. Oficina Tècnica de Planificació i Anàlisi Territorial, Àrea d'Espais Naturals de la Diputació de Barcelona

sos boscos d'alzines. En època altmedieval aquella boscúria formava una anella al voltant de les planes situades entre els relleus de Matadepera, Terrassa, Sant Quirze del Vallès i Castellar del Vallès.

Les intervencions arqueològiques fetes al municipi i la investigació que se'n deriva, i la recerca documental de Castellar, permeten afirmar que ha estat un lloc poblat des del Neolític. Per tant des de fa temps els ecosistemes del terme han viscut els canvis provocats per les necessitats de les comunitats, sobretot per disposar de terres de conreu; així progressivament, amb el pas dels segles, va desaparèixer una part del bosc.

El Reial Cadastre (1716) recull les descripcions de les diverses peces de terra i de cases que formaven el *lloch de Castellar de Tolosa*, i també el *Claseo General del Término de Castellar que consiste en dos parroquias, esto es S(an)t Esteve de Castellar y S(an)t Felio del Reco*,¹⁹ amb la suma total de terres i diferenciades, que eren:

801 quarteres 2/12 de sembradura
 827 quarteres de vinya
 1060 quarteres de bosc
 125 quarteres 6/12 de terra erma
 11 quarteres 9/12 d'hort
 7 quarteres 6/12 d'oliverar
 9/12 de quartera de prat

El 1847 Pascual Madoz va escriure un diccionari geogràfic després de visitar Espanya. A la descripció de Sant Esteve de Castellar consta el següent:

El terreno abraza sobre 2.830 cuarteras de tierra de mediana calidad; la parte montuosa está cubierta de bosques arboledos que producen mucha leña para el combustible.²⁰

Vergés (1895) confirmava que havien talat el bosc:

No hay duda que, menos pretensioso y más instruido de lo que se halla, no hubiera talado los bosques, ni hubiera perseguido al volátil, ora cazándolo, ora destruyendo el sagrado depósito de sus amores, ni con cruel saña envenenado en sus subterráneas galerías al topo y tantos otros seres que, como los insectívoros, si bien causan algún mal a la agricultura, no obstante la indemnizan sobradamente con el bien de purgarle el subsuelo, el aire y suelo de los insectos y gérmenes que en devastadoras legiones causan su total ruina.²¹

Per això al principi de la descripció geològica deia que des del poble i a simple vista es podia veure com era la muntanya.

Quan dècades després aquelles terres van ser progressivament abandonades, de mica en mica i amb el temps la massa forestal va tornar a créixer a les que no van ser urbanitzades, de manera que es va produir una regeneració natural: herbassar, brolla, pineda de pi blanc i bosc mixt de pineda i en obagues i fondalades alzinar. L'actual bosc és justament aquesta combinació: pineda de pi blanc amb brolla de romaní i bruc d'hivern, i pi roig i alzinar en les zones d'obaga i fondalades properes a cursos d'aigua.

La imatge del Puig de la Creu va tornar a ser boscosa des de la dècada del 1950. Les fotos-gravats de finals del segle XIX i les fotografies existents de la primera meitat del segle XX confirmen les paraules de Pascual Madoz i Pere Vergés i Vernís, tot i que sempre hi ha hagut algú amb una visió més positiva i creativa, com demostra l'anunci sobre el restaurant obert dins de l'edifici de l'ex-monestir, publicat el 1933, que deia que estava rodejat de boscos.

En una descripció geogràfica del 1958 consta: «Vegetación. Las t(ierras) sin cult(ivar) están pobladas de pinos y encinas».²²

El bosc va ser un rebost tot l'any durant segles, però del qual hom s'havia de refiar sobretot a l'hivern: se n'extreia llenya per escalfar-se i fondre metalls, i fusta per fer mànecs de les eines de treball i construir i reparar cases i coberts; s'hi recollien fruits silvestres, bolets, herbes medicinals i aromàtiques; s'hi caçava i es

Targeta postal núm. 50 (SPART) de la vista general feta des de la carretera de Terrassa, el 31 de gener del 1940. La zona d'horta i la bassa del Brunet són en primer terme. D'esquerra a dreta: la masia del Brunet, el Puig de la Creu, l'església parroquial de Sant Esteve de Castellar i les cases del carrer de les Bassetes. || Autor desconegut. Font: Centre d'Estudis de Castellar del Vallès - Arxiu d'Història

conreava vinya en les feixes construïdes en els vessants de la muntanya. Per això es diu que llavors el bosc estava «net», perquè tot s'aprofitava d'una manera o altra, i el més important: sense perjudicar el sòl.

El relleu i la composició geològica de la muntanya no són els més adequats per al conreu, com passava en altres llocs del terme. Vergés (1895) escrivia contundentment:

El agricultor apenas puede dar un golpe para remover la tierra sin que su azadón produzca la chispeante luz del pedernal. Formado el suelo laborable por un terraplen de aglomerado con arcillas y tierras margosas; precipitándose por la rompiente de los torrentes y ríos, sin que aprovecharse pueda el suelo, el detritus de la roca, indudablemente el mejor de los abonos, se comprende fácilmente su esterilidad y el gran esfuerzo del payés para arrancar del seno de la madre de todos el alimento de su cuerpo.

A esas malas condiciones del suelo, si añadimos las injurias del tiempo que de vez en cuando hiela la savia que por los vasos de una tierna y precoz vegetación circula; el pedrisco, que en pocos segundos troncha y arrebatada en flor las más halagüeñas esperanzas sobre el producto que con el sudor bañara; la sequía unas, y la abundancia de lluvias otras veces que pudren y matan las raíces de la planta, añadiéndole á todas estas causas el gran desarrollo, la abundantísima procreación del mildew con sus millonadas de diminutos séres, parásitos del vegetal que, en lucha constante, acaban de rendir, extenuado por el trabajo y el hambre, á ese desventurado agricultor que con su pobreza, ignorancia y abandono de los mismos poderes públicos y clases pudientes se halla al borde del abismo.²³

P. Vergés comentava que quan plovia l'aigua s'escorria muntanya avall, cap als torrents de les valls situades a banda i banda (Canyelles i de can Montllor) i cap a la plana. La localització d'un conjunt de canals, rases, recs i canalitzacions durant la intervenció arqueològica amb motiu de la remodelació de la plaça Major i la construcció de l'aparcament subterrani, datat de l'edat del ferro (segles VIII-VII aC), podria ser la demostració que ja llavors era important recollir aquelles aigües que baixaven del Puig de la Creu per corriols o torrents, per conduir-los cap als camps situats a la zona de la plaça.²⁴

Per altra banda cal observar que pròpiament el territori de la muntanya no és zona de fonts: dins de la seva extensió només hi ha dues fonts, les Fonts Altes per la vessant de Castellar i la font del Gurri per la vessant de Sentmenat. En canvi n'hi ha moltes a la base ja tocant amb el camí i el torrent de Canyelles, i també n'hi ha alguna per la banda de Sentmenat, tot i que en menys nombre. Potser aquest és el motiu de l'existència d'una cisterna al cim.

Les restes de marges i barraques construïts originàriament amb la tècnica de pedra seca, localitzats pel territori del Puig de la Creu i l'entorn de l'altra banda del torrent de Canyelles pel Grup de la Pedra Seca del Centre Excursionista de Castellar, són el testimoni visual de l'existència del cultiu de la vinya aprofitant al màxim els espais de terra. En són exemples l'entorn de la font de l'Esquirol (525 m), situada a la part mitjana alta del coster de ponent del Puig de la Creu, a prop de la pista que puja des de Canyelles a les Fonts Altes, amb feixes poblades de pins i algunes alzines, o el de la font o mina del Montjuïc (430 m), situada a l'indret de les Feixes del Gravadet.

A finals del segle XVIII el paisatge de la zona de la Soleia del Cosidor també es va transformar per dedicar-lo al cultiu de vinya. Així ho explicava Joan Manel Coll

(2003) amb els resultats obtinguts de la intervenció arqueològica d'urgència (per urbanització de la zona) que va portar a terme en el sector denominat *els Oliverars del Casal*; va localitzar el mas de la Noguera (segles XIII-XV) i va poder comprovar un canvi en el tipus de conreu: des de l'abandonament d'aquest mas fins al segle XVIII en els camps es van conrear indistintament cereals, farratges i vinya, però a partir de finals del segle XVIII el vessant de la Soleia es va escalonar en terrasses i aquells camps amb terrasses es van dedicar a la vinya.

Segons els registres del Reial Cadastre (1716) hi havia cinc peces en les quals surt esmentat el Puig de la Creu: quatre eren properes a les terres de l'edifici de Santa Maria i s'hi cultivava mestall, blat, civada, espelta i vi, i la cinquena era propera a les terres de la muntanya i corresponia a la propietat de mas Canyelles, que cultivava blat, civada, espelta, mestall i vi i explotava el bosc.

També hi havia dues peces anomenades *Sot de Guleres*, situades a un quart d'hora del poble i de propietaris diferents. En una es conreava mestall i a l'altra, vinya.

Vergés (1895) deia que s'hi cultivava la varietat de garnatxa, com a can Padró i al Cosidor, i que la qualitat de la producció era bona.

8. UN LLOC DE TROBADA

Una part de la història del Puig de la Creu és la suma de moltes històries desconegudes, perquè són vivències personals de generacions de gent de Castellar i d'altres termes que en algun moment van coincidir a la muntanya.

La capella tenia un altar dedicat a santa Margarida, junt amb el de sant Mateu, al segle XV. Segons sembla aquesta santa va despertar una gran devoció a la contrada, fins al punt de celebrar el dia del seu sant amb un gran i fastuós aplec, al qual assistien els veïns de Castellar i de Sentmenat.

Hi ha constància de la celebració d'aquest aplec durant el segle XVIII: en una concòrdia signada el 19 de febrer del 1755, signada per fra Anton Despujol i de Pons, prior i sagristà major del monestir de Sant Cugat del Vallès, i els regidors de la parròquia de Sant Menna i d'aquest mateix terme (això vol dir Sentmenat o Castellar?), van acordar i prometre a Josep Rossinyol que la zona inclosa dins dels vint-i-cinc passos al voltant de la capella no es llauraria ni cultivaria arran de la celebració de l'aplec de santa Margarida per evitar que els assistents malmetessin res. I el 1778 també està documentada la processó que pujava fins al cim per assistir a missa en honor a aquell altar. Segons Vergés (1895) va deixar de celebrar-se

Aplec de sardanes al Puig de la Creu l'any 1945. || Autor: Fotografia Munt. Font: Col·lecció L'Abans, fons Esteve Rocabert Badia

per la baralla entre els veïns de Castellar i Sentmenat per l'afer de la desaparició de la campana (o campanes?).

Albert Antonell (2006) recordava que de jove amb la colla pujaven al cim per veure la imatge nocturna de la plana del Vallès i el cel estrellat, ambdues visions completament extraordinàries llavors, quan el subministrament elèctric que arribava als nuclis era molt menor, i per tant la nit era realment fosca. En aquest sentit, Lluís Montagut (1983) confirmava que passava això ja des del Primer Turó: «Des d'ací veiem el poble ajaçat als nostres peus, taca d'ombra allargassada, tota rutilant dels llums de les cantonades, els únics que resten encesos després de la mitjanit».

La popularitat del lloc queda demostrada també perquè va ser el tema tractat en dos dels treballs premiats en els II Jocs Florals de Primavera de la Comarca del Vallès celebrats el 19 d'abril del 1954 a Castellar. El setmanari *Forja* va editar en forma de llibre els vint-i-tres treballs premiats. Els dos que parlaven del Puig de la Creu eren: *El Puig de la Creu i la seva història*, de mossèn Josep Pujol Quer (Premi dels Germans Borrell Fumadó) i *El Puig de la Creu i la seva evocació*, de Francesc Ordeig París (Accèssit dels Germans Borrell Fumadó).

9. EL TERRITORI DEL PUIG DE LA CREU

La denominació *Puig de la Creu* també designa un territori documentat des del segle XII:

a) L'acta de donació del lloc del Puig de la Creu i les seves terres el 13 d'agost del 1192 per part dels esposos Guillem Ramon de Montcada i Guillema I de Castellvell «a Déu i a l'altar, a la sagristia, a l'abat Guillem, al prior Ramon i a la comunitat monestir de Sant Cugat del Vallès». ²⁵

Consta que estava situat «en el lloc on hi ha edificat l'oratori dedicat a la benaventurada Maria, dit de la Creu» (*locum in quo edificatum est oratorium beate Marie que vocatur de Cruce*).

El donaven amb tots els honors cedits i assignats, entrades, eixides, aigües, pastures, llenyes i emprius que pertanyien a l'ús de l'home, situats en el comtat de Barcelona, entre els termes de Castellar i Sentmenat. L'acord establia que tot això ho posseïrien en pau i sense restricció ni vincle de part dels clergues ni treballadors que hi treballaven, ja que ho donaven com a franc i lliure alou. I si algú volia infringir el disposat, que ho restitués amb doble pena i quedés ferma la donació perennement.

Posseïen aquest territori per cessió de la casa comtal de Barcelona. La família Montcada havia estat un dels magnats dels comtes de Barcelona i possiblement el van rebre com d'altres situats en altres indrets de la comarca i veïnes (el 1165 el comte Berenguer IV va cedir a Guillem Ramon Senescal o Dapífer diversos senyorius, entre ells el *castrum* de Montcada, el de Ribatallada i el de Castellar), en compensació de la fidelitat demostrada cap a les decisions comtals.

L'alou limitava a orient amb el lloc dit Torn i amb l'alou de Berenguer Mazana, i s'estenia fins a la Roca Vulturera, a migdia amb el puig Papiol, a occident amb l'alou de Sant Cugat del Vallès i de Sant Llorenç del Munt, i a tramuntana amb la serra Alta i l'alou abans esmentat de Sant Llorenç del Munt i l'alou de Berenguer Mazana.

Vergés (1974) considerava que amb aquesta descripció va quedar fixat el límit entre Castellar i Sentmenat, i incloïa les terres on hi havia el nucli de les Fàbregues, de les quals el monestir de Sant Cugat del Vallès també percebia drets fins al segle XIX. I identificava tres topònims que el 1872 no s'utilitzaven, especificant com eren anomenats llavors:

El Torn era la zona divisòria entre els termes de Castellar i Sentmenat, i en un lloc concret, al costat del camí i sobre un petit marge, hi havia la fita entre els termes amb símbols gravats a cada cara que els identificava: les tres ales de les armes de la casa de

L'ermita del Puig, enrunada, la segona dècada del segle XX. || Font: fons família Canals-Fernández

Sentmenat pel vessant de Sentmenat i la campana de la casa de Clasquerí, pel de Castellar. El topònim podia derivar de la tortuositat del camí i del lloc, després de l'escabrós i ràpid pendent conegut el 1872 com la Baixada de Cara Avall.

La Roca Vulturera era la Roca del Corb (537 m), situada en la carena que baixa de Castellet amb el Puig Rodó, el turó del Corb i el castell de Guanta.

I el Puig Papiol seria la serra de Puigvert.

També comentava l'afirmació de Narcís Feliu de la Peña, autor del llibre *Annales de Catalunya*, que Guillem Ramon de Montcada va fer la donació convertit en penitent després de ser acusat de l'assassinat de l'arquebisbe Berenguer de Vilademuls, de Tarragona; tot i que és cert que Guillem Ramon de Montcada va ser acusat de ser-ne l'autor, no es pot vincular amb el Puig de la Creu perquè va tenir lloc el 1194.

b) El Reial Cadastre de Castellar del 1716 recull la descripció de tot allò que pogués valorar-se econòmicament i que era propietat d'algú. En cinc peces surt esmentat el Puig de la Creu, i dues eren anomenades *Sot de Guleres*.²⁶

La situació geogràfica de cada peça correspon a la distància en temps d'arribar a peu respecte a l'anomenat *lloch de Castellar de Tolosa*, que seria el que llavors era considerat el nucli agrupat de Castellar.

	Llevant	Tramuntana	Migdia	Ponent
Peça a mig quart d'hora «Sot de Guleres» Antoni Gat	Terres de Jaume Homet.	Terres de Francesc Ribas.	Terres de Jacint Humet.	Terres de Jacint Boadella.
Peça a mig quart d'hora «Sot de Guleres» Josep Rocavert	Terres de Valentí Cusidor.	Terres d'Anton Gat.	Terres de Josep Cusidor.	Terres d'Anton Gat.
Peça a un quart d'hora Jaume Canyellas	Terres del Puig de la Creu. Part de T. Montllor de Sentmenat.	Terres de Miquel Catafau.	Terres de Jacint Pau Homet. Part amb Josep Rovira.	Honors de Joan Muntada. Honors de Valentí Crupell.
Peça a un quart d'hora Josep Cusidor	Terres de T. Vinyals d'Esparreguera. Terres de Jaume Padró Solanet de Sentmenat.	Terres de l'ermita del Puig del Creu. Terres d'Antoni Gat.	Terres de Vicenç Puigvert. Terra de Jaume Boadella.	Terres de Pau Oliver. Terres de Jaume Homet.
Peça a mitja hora Joan Voltà	Terres de la capella del Puig de la Creu.	Terres de la capella del Puig de la Creu.	Terres de Josep Cusidor.	Terres de la capella del Puig de la Creu.
Peça a mitja hora Pere Ribera	Terres de la capella del Puig de la Creu.	Terres de Jaume Canyelles.	Terres d'Antoni Gat.	Terres de Jaume Canyelles.
Peça a mitja hora Josep Pujalt	Terres de Josep Cusidor.	Terres de la capella del Puig de la Creu.	Terres de la capella del Puig de la Creu.	Terres de la capella del Puig de la Creu.

Cal fixar-se que hi ha dues descripcions: «terres del Puig de la Creu» i «terres de l'ermita o la capella del Puig de la Creu».

Com a «terres del Puig de la Creu» només surt a la peça de Jaume Canyelles, situada a un quart del poble, com a limitació de llevant. Els altres propietaris de terres amb què limitava eren T. Montllor de Sentmenat, Miquel Catafau, Jacint Pau Homet, Josep Rovira, Joan Muntada i Valentí Crupell.

Possiblement les «terres de la capella o ermita del Puig de la Creu» eren les que formaven part del territori que van donar els senyors de Montcada. Amb aquesta denominació apareix com a limitació en la descripció de quatre peces, totes situades a mitja hora del poble:

- A llevant, tramuntana i ponent de la peça de Joan Voltà.
- A llevant de la peça de Pere Ribera.
- A tramuntana, migdia i ponent de la peça de Josep Pujalt.
- A tramuntana de la peça de Josep Cusidor.

El 19 de febrer del 1755 van firmar una concòrdia fra Anton Despujol i de Pons, prior i sagristà major del monestir de Sant Cugat del Vallès, i els regidors de les parròquies de Sant Menna i de Sant Esteve de Castellar, per resoldre el que deuria ser un conflicte, ja que acordaven i prometien a Josep Rossinyol (el beneficiari o el pagès encarregat?) que la zona inclosa dins dels vint-i-cinc passos al voltant de la capella no es llauraria ni cultivaria arran de la celebració de l'aplec de santa Margarida, per evitar que els assistents malmetessin res. Podrien ser aquests vint-i-cinc passos les «terres de la capella o ermita del Puig de la Creu»?

c) «La finca de Puig de la Creu», és com consta la propietat dels monjos del monestir de Sant Cugat del Vallès en la documentació generada arran de la desamortització del patrimoni d'aquell monestir el 1855, per ser incorporada a l'Estat amb la intenció de poder-lo vendre.

Trobada al pou del Puig de la Creu als anys trenta del segle XX. Asseguda, amb camisa blanca, Eulàlia Prat; a la dreta, dempeus, Francisca Prat, i asseguda, la nena Carme Prat. || Font: fons Montserrat Sabaté Prat

El 6 d'abril del 1880 la va comprar Jaume Pallarès Ruffí, d'Esparreguera, però poc temps va ser-ne el propietari, perquè el 2 de maig del 1884 la va vendre a Francesc Vives Magí, propietari de Barcelona.

En el document d'aquesta segona venda es denominava «Puig de la Creu, situada la major part al poble de Sant Esteve de Castellar i una altra part al poble de Sentmenat, en el partit judicial de Terrassa».

La superfície descrita tant el 1880 com el 1884 tenia una superfície de 77 quarteres 6 quartans, equivalents a 28 hectàrees 47 àrees 92 centiàrees de terra, hi havia una casa ruïnosa i estava formada pels següents tipus de terra:

3 hectàrees, 37 àrees, 64 centiàrees de vinya de 3a
 18 hectàrees, 49 àrees, 68 centiàrees d'erm de 3a
 5 hectàrees, 50 àrees, 50 centiàrees de roques
 1 hectàrea, 10 àrees, 10 centiàrees d'oliverar de 3a

Limitava al nord amb Joan Padró i hereus de Cañellas, a l'est amb els mateixos, al sud amb Josep Torras i a l'oest amb el mateix Torras, els hereus d'Antoni Comas i amb els de Cañellas.

Però la part venuda era la que consta en una escriptura d'aclariment atorgada al notari Agustí Muñoz, de Barcelona, el 5 de gener del 1884, situada part a Castellar i part a Sentmenat:

17 hectàrees, 68 àrees, 94 centiàrees formades per vinya, erm i oliverar de 3a classe i roques, situada al terme municipal de Sant Esteve de Castellar. Limitava al

nord amb els hereus de Cañellas i Joan Padró, a l'est amb la resta de finca que estava situada al terme de Sentmenat, al sud amb Josep Comas i el camí que conduïa al Puig de la Creu, a l'oest amb Josep Torras i els hereus de Cañellas.

10 hectàrees, 78 àrees, 98 centiàrees, descrita com a límit del sud, situada al terme de Sentmenat. La formaven terres de vinya, erm i oliverar de 3a classe i limitava al nord amb els hereus de Cañellas i Joan Padró, a l'est amb Joan Padró i el camí que conduïa a Sant Llorenç Savall, al sud amb els hereus de Cañellas i Josep Torras, i a l'oest amb la part de la finca situada a Sant Esteve de Castellar.

Des de llavors la «finca rústica anomenada Puig de la Creu» va ser venuda en diverses ocasions. L'extensió es mantenia i només variaven les referències dels noms de la propietat de les terres amb les quals limitaven.

10. ELS VESTIGIS DE POBLAMENT

A l'entorn de la muntanya del Puig de la Creu hi ha dues masies que són el testimoni del poblament en forma de masos que va caracteritzar el terme: Canyelles i can Padró. Els edificis de les masies són el que resta del conjunt de producció que era un mas.

Altres van desaparèixer.

Durant la intervenció arqueològica ja esmentada a la zona de la Soleia del Cosidor (Coll Riera, 2003), arran de la urbanització dels terrenys, es van localitzar tres jaciments principals de cronologia diferent, i les dades recollides van permetre conèixer l'evolució de la zona i quins usos van tenir els recursos naturals a l'abast de la comunitat que hi va viure en aquest ampli ventall cronològic: el Forn de Raig del període calcolític-bronze antic (2200-1600 aC), les Feixes del Casal d'època ibèrica i els Oliverars del Casal, des del segle XIII-XV.²⁷

11. L'EDIFICI RELIGIÓS SITUAT AL CIM DEL PUIG DE LA CREU

Esmentat com a oratori, capella, santuari, ermita o església, està dedicat a Santa Maria de la Creu o la Mare de Déu dels Dolors. Forma part de la parròquia de Sant Esteve de Castellar i potser per això el 1551 el clergue que tenia atorgat el benefici de la capella havia de pagar un cens al rector d'aquella parròquia.

Arquitectònicament es pot incloure dins el grup d'esglésies rurals sense ornamentació que van ser bastides al llarg del segle XII al Vallès Occidental. Els articles de Josep M. Masagué i Jordi Roig d'aquest número de *Plaça Vella* descriuen l'edifici.

De moment no hi ha constància del motiu de la seva construcció ni cap document relacionat amb la seva benedicció o consagració. Però sembla que només tenia l'obligació de servei que corresponia a la devoció a la qual estava dedicat, perquè no surt esmentat en relació amb les celebracions litúrgiques que s'havien de complir com a parròquia de Sant Esteve de Castellar. Jordi Roig (2015) proposava la possibilitat que la seva construcció fos ordenada amb finalitat expiatòria per un personatge important, com podria ser Guillem de Montcada, que és qui el va donar al monestir de Sant Cugat del Vallès.

En l'acta de donació del 13 d'agost del 1192 és esmentat ja edificat i com a «oratori de Santa Maria, dit de la Creu» (*locum in quo edificatum est oratorium beate Marie que vocatur de Cruce*).

L'autor del *Speculum Officialatus* descrivia l'edifici com «la capella de Santa Maria del Puig de la Creu, situada en el cim de la muntanya del mateix nom, entre els límits de dita parròquia de Castellar i Sant Menna, en el districte del Vallès» (*Capella Btae. Mariae de Podio Crucis in fastigio montis eiusdem nominis inter limites dictae par(rochi)ae de Castellar et Sti. Mennae de Sentmanat in districtu Vallensi*).

Antoni Vergés i Mirassó (1974) va relacionar el seu origen amb el desenllaç de la llegenda del drac de Sant Llorenç.

12. LA LLEGENDA DEL DRAC DE SANT LLORENÇ DEL MUNT O LA MOLA, LA VÍBRIA

Aquesta llegenda té dos escenaris: el massís de Sant Llorenç del Munt i el Puig de la Creu.

La història va passar durant les darreres incursions sarraïnes en l'època de la reconquesta cristiana dels territoris de la comarca, en el primer terç del segle IX, durant el reg-

El Puig de la Creu, en primer pla, i la Mola, al fons, els dos escenaris de la llegenda del drac. || Font: Centre d'Estudis de Castellar del Vallès - Arxiu d'Història

nat del comte Sunifred o del seu fill Guifré el Pilós, de Barcelona. Sembla que les hosts sarraïnes, veient que l'objectiu de la casa comtal de Barcelona i els seus magnats era expulsar-los, van decidir actuar: van portar d'Àfrica una cria de drac i la van criar d'amagat en un estret esvoranc situat a la canal de Santa Agnès, amb la intenció que quan fos gran atemorís la gent. I ho van aconseguir, perquè quan va créixer es va convertir en una «bèstia monstruosa i maligna» que rapinyava tot allò viu que trobava o que s'acostava al Morral del Drac,²⁸ que és on vivia. El malestar de la població va arribar a orelles del comte, que va decidir enviar-hi els seus cavallers. Però l'agressivitat del drac els va fer fracassar i el comte va decidir venir fins a la Mola i enfrontar-s'hi sol. El combat va ser dur; el comte va decidir atacar-lo primer amb la branca esqueixada d'un arbre, però amb l'envestida el drac la va trencar en dos i se li va quedar un tros enganxat a cada pota, entre les urpes, de tal manera que al moure-les va fer el senyal de la creu. En veure la creu, el comte es va dirigir a Déu i fent referència al fet que justament Déu havia redimit i salvat als homes de l'infern amb la creu, ell també eliminaria el mal (el drac): poc després clavava la seva espasa prop del cor de la bèstia. Mortalment ferit va fugir volant i va arribar fins al Sot de Golerès, i, malgrat que es dessagnava, va tenir suficients forces per arribar fins al cim, on va morir, en presència del comte victoriós, acompanyat dels seus cavallers, que s'havien desplaçat fins allí.

En època medieval el mot *víbria*²⁹ era sinònim de cuca i d'escurçó. De mica en mica la mitologia fantàstica popular va donar forma a la imatge d'un drac amb aparença d'ocell (dues urpes i bec d'àguila) i marcats caràcters femenins (dues mamelles prominents).

Cançó del drac de Santllorenç del Munt de Miquel DescLOT

El drac de Santllorenç del Munt
ens va venir del sec ponent,
vestit de crestes i de fum
i armat d'espines en el vent.

Fa ja cinc segles que retruny
en un llenguatge foraster
per la cinglera i per la vall,
per dins les cases i el carrer...

...que ens roba vinya, oliva i blat
i ens rapta els fills al rierol;
que ens crema els llibres i els flautins
i ens fa gruar la llum del sol.

Però la cresta és de paper
i les escates de cartró;
la carcanada és un fustot
i la mirada és de llautó.

El drac de Santllorenç del Munt
s'escolerà pel fosc ponent,
amb l'ala dreta arrossegant
i el cor negat en un torrent.

**Font: DESCLOT, M., *Cançons de la lluna al barret*,
Edicions 62, Barcelona: 1978**

Antoni Vergés i Mirassó va conèixer la llegenda quan va exercir com a ecònom a la parròquia de Sant Llorenç Savall i havia començat la restauració del monestir de Sant Llorenç del Munt. Se'n va informar i va consultar les fonts bibliogràfiques que existien fins llavors i que havien tractat la llegenda.³⁰

La versió més antiga de la llegenda és la recollida per fra Francesc Barellas, però la versió més coneguda és la que Pedro Ángel de Tarazona va incloure en el seu llibre amb el títol *La extraña historia del Dragón que habitava en la cueva de Santa Inés*. Aquesta versió és la que mossèn Vergés va incloure

en un apèndix del llibre *Sant Llorens del Munt: son passat, son present y venider*,³¹ juntament amb la informació que tenia.

Així reproduïa la part ocorreguda al Puig de la Creu:

Y fènt la última volada caigué en lo sot de Goleras ó sia en la falda de la montanya nomenada lo Puig de la Creu, y ab petitas empentas ó voladas arribá al cim de esta montanya, que está sobre lo antiguissim poble de las Fabregas, després Tolosa (y ara Castellar), ahont los cavallers lo vejeren cáurer y ohian los horrorosos crits y xiulets ó brams que feya á pesar de trobarse situats á la falda de la montanya de Sant Llorens del Munt. [...] Se encaminaren tot junts (el comte i els cavallers) vejeren cáurer la fiera, y lo trobaren encara revolcantse ab la sua sanch y acabant la sua vida.

Tot i que ell creia que les restes òssies de gran mida que havien estat localitzades en diversos pobles de l'entorn del massís de Sant Llorenç del Munt eren atribuïbles a un drac, va incloure la narració de la llegenda i la informació que havia recollit en un apèndix en comptes d'un capítol, perquè no volia posicionar-se d'una manera tan òbvia contra l'opinió del món científic sobre la inversemblança de l'existència d'un drac després del diluvi, i la de Francesc Pi i Margall, que considerava que, en el cas del drac de Sant Llorenç, tot plegat era producte del «cert aire de poesia que desprenien els racons del massís i que excitava la imaginació menys exaltada». Llegir sobre la mateixa situació en què s'havia trobat Pedro Ángel de Tarazona el devia fer decidir prendre aquesta decisió, però recollia totes les notícies que li havien explicat:

El jutge i viatger Francisco de Zamora va visitar la muntanya i l'ermita de Santa Agnès el 1786 i en el seu dietari (*Diario de los viajes hechos en Cataluña*) va anotar que els veïns li havien ensenyat un immens os amb forma de costella de la bèstia. Segurament era l'anomenada *costella del drac* que es conservava dins del monestir de Sant Llorenç. Amb la Guerra de la Independència o del Francès es va retirar i la van penjar al sostre de l'entrada de can Pobla; el seu propietari, Joan Gros Roca, li havia dit que el va mesurar i feia 9 pams de llarg; el va pesar i feia 9 lliures, i que col·locant una corba igual a l'altra part i tenint en compte el gruix de l'espina, feia una arcada sota de la qual hi havia espai per estar asseguda una persona alta. Un dia va caure contra les pedres de terra i es va trencar en tres fragments: un el va «usurpar» un cap de tropa durant la Guerra dels Set Anys, un altre el va regalar l'esmentat Joan Gros Roca al R. D. Joan Riba perquè hi va insistir molt (li agradaven les antiguitats i tenia el museu d'objectes de sal a Cardona), i el darrer, de 5 pams de llarg, es va quedar a can Pobla. Vergés (1895) deia que en el monestir es conservava exposat un fragment de costella de mig metre de llargada.

Vergés també incloïa el que li havia explicat Francesc Dalmau i que havia sentit dir a la gent: que durant molts segles se n'havia conservat un tros d'espina a l'«antic santuari del Puig de la Creu», sobre la qual podia seure còmodament una persona com si fos un setial.

Per això també creia que els ossos i el crani que van localitzar els operaris que es van encarregar de les obres de restauració del monestir de Sant Llorenç, quan van desmuntar el cor del temple i que guardaven a casa seva, eren respectivament d'un «horrible rèptil» i de la seva víctima. La primavera i l'estiu del 1987 es va fer una campanya de restauració al monestir i van trobar un gran ossari emparedat en un dels murs, datable entre 1868-1871, coincidint amb aquella primera restauració; es va tapar sense fer-ne cap inves-

tigació, per tant, queda pendent si Vergés tenia raó o les restes que guardava formarien part d'aquell ossari igualment sense explicació.³²

Modernament biòlegs i naturistes que van estudiar el tros que es conservava a can Pobra i que formava part de la mateixa peça que va veure Francisco de Zamora van concloure que era un tros de costella d'una balena. Potser relacionar aquests trossos al drac era una manera de captar l'atenció i el temor de la gent per conservar la devoció a l'ermita de Santa Agnès.

En el monestir també es va localitzar un quadre penjat en una paret, amb una representació del drac amb un cavaller entre les urpes. Va desaparèixer a principis del segle XX.

Mossèn Vergés comentava dos temes més.

En la narració de la llegenda la victòria del comte de Barcelona contra la Víbria va tenir tanta transcendència que el mateix comte va manar que a partir d'aquell moment, totes les festes i funcions espirituals i cíviques en què se celebrés una processó, havien d'incloure una figura del drac. El bisbe Climent de Barcelona ho va prohibir durant el seu mandat, però la multitud de celebracions actuals que tenen el seu origen en aquelles festes i en els quals encara hi ha figures del bestiar format per dracs i víbries, demostra que fos o no fos aquell comte qui ho va manar i malgrat la prohibició del bisbe, va quallar a nivell popular. N'és un exemple la Víbria de l'Esbart Teatral de Castellar, de la qual trobareu informació a l'Agrupació del Bestiari Festiu i Popular de Catalunya.

I el combat va quedar representat en els relleus escultòrics situats a la catedral de Barcelona. Certament al portal de Sant Iu (dit també de Santa Eulàlia) d'aquesta catedral hi ha sis relleus escultòrics del segle XIII. Dos en concret representen la narració del combat cara a cara entre l'home fort que

Fotografia del 1903 en la qual el comte de Sant Llorens sostenia amb la mà la «costella del drac», a can Pobra. Segons l'autor de la publicació era Antoni Quadras Feliu. || Font: Web de Xavier Caballé: Diari d'un llibre vell, referenciada per VERDAGUER, J., «La llegenda del Drac de Sant Llorenç», Joaquim Verdaguer i Caballé, 2012, <<http://joaquinverdagner.blogspot.com>> (consulta: 21 agost 2022)

Quadre amb la representació del «drac» que havia estat al monestir de Sant Llorenç del Munt. || Font: Verdaguer, 2012

Hi ha una altra evidència de la importància de la representació de la figura del drac: les dites «rajoles del drac», del 1550 aproximadament, localitzades a l'interior de l'església de Sant Esteve, situada a Castellar Vell, i que possiblement formaven part del paviment de la sagristia. El motiu decoratiu són dos dracs contraposats (Coll, J. i Roig, J., 1987). || Font: Centre d'Estudis de Castellar del Vallès - Arxiu d'Història

lluïta cos a cos amb una fera i, tant els elements com les actituds dels protagonistes, representant la victòria del bé contra el mal. De fet els relleus fan referència a totes les històries relacionades amb una bèstia maligna que no deixa viure tranquil·lament una comunitat cristiana i que finalment és un guerrer qui s'atreveix a enfrontar-s'hi i enconmanant-se a Déu, en surt victoriós matant-la. L'objectiu era realçar el paper de la casa comtal de Barcelona en la reconquesta del territori català.³³

13. UN CONVENT O CASA DE REPÒS GESTIONAT PER UNA COMUNITAT DE MONGES...?

Antoni Vergés (1974) va interessar-se especialment per un vot del qual parlava la gent que explicava la llegenda quan ell era petit: que fos edificat un monestir de monjos on fos ferit el drac, i un de monges on morís, per donar gràcies a la glòria de la Santíssima Creu del Salvador del món, Redemptor Jesucrist.

Va voler creure que aquest era l'origen del monestir de Sant Llorenç del Munt, i va voler trobar el fil que li permetés considerar que l'edifici construït al cim del Puig de la Creu va ser un monestir de monges o una casa de religioses que servís com a casa de recés. La seva proposta va ser vincular la comunitat de monges benedictines encapçalades per la priora Maria de Terrassa i que van fundar el monestir de Sant Vicenç de Jonqueres, a la parròquia de Jonqueres, amb la informació que va recuperar.³⁴

Per una banda un document del 12 de desembre del 1310 en el qual sortia mencionat un mas, anomenat Ses Pruneres, que Bernat de Sant Martí tenia concedit per aquesta priora del monestir de Jonqueres, que en conservava el baix domini i alou.

Per l'altra, la informació sobre la història de la comunitat, els trasllats i els edi-

ficis on es van estar, que Andreu Avel·lí Pi i Arimon va escriure a *Barcelona antiga y moderna*, i que va ser reproduïda en la nota publicada al *Diario de Barcelona* el 15 d'agost del 1871, amb motiu de la benedicció de l'església de Jonqueres, construïda a l'Eixample de Barcelona, i que mossèn Vergés va llegir.

I finalment, el que li havia explicat el catedràtic Salvador Mesres, prevere de l'església d'aquella comunitat de Jonqueres construït a Barcelona, poc abans que els revolucionaris comencessin a enderrocar aquella església després de la caiguda del tron d'Isabel II: que on havien estat regularment les religioses de Jonqueres, havien fundat una església sota la invocació de sant Iscle i santa Victòria. Vergés (1974) va suposar que aquella comunitat de monges va dur el culte a sant Iscle i santa Victòria a la capella situada a les Fàbregues abans d'establir-se al cim del Puig de la Creu, i que el van ensenyar a aquelles persones que van viure amb elles allí.

Van establir-se al Puig de la Creu, on el santuari es va convertir en una casa de recés per a les filles donzelles i les esposes (les esmentades com a «refugiades» anteriorment) dels nobles combatents contra l'exèrcit sarraí.

Considerava que hi havia la priora Maria de Terrassa i la comtessa Garsenda, que van prendre la decisió de traslladar-se al monestir de Sant Vicenç de Jonqueres quan el santuari del Puig de la Creu es va donar al monestir de Sant Cugat del Vallès. També considerava que potser van arribar a un acord amb conveni amb la comunitat del monestir de Sant Cugat i s'estaven en els dos llocs, i que el motiu del trasllat definitiu va ser que la Sagrera de les Fàbregues era un lloc poc poblat i el cim del Puig de la Creu, un lloc massa aïllat.

Aquella Garsenda no era filla de Guillem Ramon de Montcada i Guillema o Guillema de Castellvell, sinó l'esposa del seu fill Guillem de Montcada i Castellvell, però sí que va estar vinculada amb la comunitat de monges encapçalada per Maria de Terrassa perquè el 1233, quan ja era vídua, va atorgar l'Orde de la Fe i de la Pau³⁵ al monestir de Sant Vicenç de Jonqueres.

Sobre l'existència d'una casa de recés al Puig de la Creu hi ha la informació aportada per Maria Dolors Moreno Albareda en l'article sobre els manuscrits de les esglésies de les parròquies de Sant Esteve de Castellar i Sant Feliu del Racó al segle XV,³⁶ que va elaborar amb la informació dels tipus d'inventaris existents a la comarca del Vallès Occidental (especialment els corresponents a les visites pastorals fetes pel bisbe).

Observant els inventaris de les visites pastorals on consta aquesta capella (1421, 1446 i 1508) es va sorprendre que una capella com la de Santa Maria del Puig de la Creu tingués els llibres litúrgics que, segons les disposicions eclesiàstiques del Bisbat de Barcelona, obligatòriament havien de tenir les parròquies, a més del

seu bon estat de conservació i que també hi hagués llibres que no s'han trobat en cap altra església de la comarca. Un exemple és el saltiri documentat a la visita del 1421, el qual està relacionat amb un cardenal segons la descripció: «un saltiri bell, de format gran, amb les armes d'un cardenal *alxitani*».³⁷ L'autora considerava que podria ser el regal d'un cardenal que hagués estat acollit a la pau de la capella o que, procedís d'on procedís, fos un protector cardenalici de la comunitat de monges que es va quedar allí, després que el convent de Jonqueres es traslladés cap a Barcelona, ja que no sembla que la cartoixa en portés un control important.

En aquest sentit Castells (1961) feia referència al fet que la capella va ser una casa de repòs, fundada per les monges de Jonqueres, i que devia gaudir d'una riquesa relativa respecte a les capelles i parròquies veïnes, tenint en compte que les dones que s'hi allotjaven eren les esposes dels cavallers barcelonins que es dirigien al Sant Sepulcre. Els inventaris de l'església de Sant Vicenç de Jonqueres constaten que una part de les religioses que formaven la comunitat devien pertànyer a famílies amb possibilitats per dotar i assegurar el benestar de les seves filles, aportacions que sens dubte van facilitar, més endavant, la construcció i el trasllat del convent situat a Jonqueres a la zona de Montalegre de Barcelona, més segura que les rodalies de la ciutat.

Vista del conjunt arquitectònic del Puig de la Creu en la dècada de 1950. || Autor: desconegut. Font: Col·lecció L'Abans, fons Rosa Marçet Tort

14. EL MONESTIR DE SANT CUGAT DEL VALLÈS

El monestir de Sant Cugat del Vallès va ser el propietari del territori dit Puig de la Creu des del 13 d'agost del 1192 fins a la desamortització dels patrimonis de propietat eclesiàstica, i la capella de Santa Maria va passar a ser de dret de patronat de l'abat d'aquest monestir.

Antoni Vergés i Mirassó (1974) va comentar tot allò que explicava l'autor del *Speculum Officialatus* sobre la gestió del monestir de Sant Cugat i altres notícies relacionades amb la capella.³⁸

La capella no va quedar abandonada quan la comunitat de monges benedictines es va traslladar a Sant Vicenç de Jonqueres perquè es va convertir en un lloc de devoció i romiatge en el camí cap a Sant Llorenç del Munt o Montserrat, i s'hi podia passar la nit perquè hi havia una part d'albergueria amb cambres.

Durant els segles XIV, XV i XVI (especialment el segle XV) tant el santuari com l'albergueria estaven en bon estat, possiblement perquè des del 1337 i fins al segle XVIII el monestir de Sant Cugat es va encarregar del manteniment de l'edifici amb l'establiment d'un benefici sota l'advocació de Santa Maria del Puig de la Creu, perpetu i simple, atorgat per l'abat en forma de col·lació i com a títol.

De fet durant aquest període hi ha documentades donacions per celebrar-hi misses o fer donacions recollides en els testaments o llegats de persones particulars:

Any	Persona	Import	Concepte
1 d'abril del 1263 (calendes d'abril)	Saurina de Casamada, mestressa de can Casamada	4 diners (testament)	
3 de juny del 1348	Guillerma o Guillelma de Marsans, parròquia de Matadepera	6 diners (testament)	
8 de setembre del 1461	Francesc Sampere (o Santpere)	2 sous 1 sou 1 diner (testament)	Dues misses a l'altar major. Una missa a cada altar per cada baci. Un trentenari per Sant Esteve.
23 d'octubre del 1465	? Sanpere	testament	Una missa a l'altar.
	Clara, muller de J. Puigvert àlies Cullàs	llegat	Un trentenari a Sant Amador i una missa a cada altar de l'església parroquial. Almoina de 6 diners a cada bacina.
28 de febrer del 1476	Francesca, muller de Ramon de Canyelles		Misses.
28 de juliol del 1493	Antònia, muller de Bernat Gili de Castellar	1 sou (testament)	Una missa.
27 de febrer del 1499	Bernat Roca	1 sou (testament)	
1518	Francisca, muller de Guillem Ametller	1 sou (testament)	Una missa.
1522	Francesc de Clasquerí	40 lliures (testament)	Missa.
20 de maig del 1538	Joan Montllor àlies <i>Casapera</i> de Sant Esteve de Castellar	testament	Una missa.
	Bernat d'Inasiu de Petra, senyor del castell de Gallifa	2 sous catalans testament	Creumar ciris durant l'elevació de l'Hòstia Santa a la missa (Quer. 1954).

En aquestes cambres és on es devien refugiar els ciutadans barcelonins que van fugir de la ciutat durant l'epidèmia de pesta del 1410 i els terratrèmols que van sacsejar la ciutat el 14 d'agost del 1428.

Sobre el benefici comentava que no tenia dotalia i se'n desconeixia el fundador. L'abat del monestir de Sant Cugat era el patró del benefici i era qui feia les col·lacions per nomenar beneficiari, majoritàriament amb motiu de la defunció de l'anterior. El beneficiari actuava com a rector depenent d'aquest monestir.

El primer documentat és Guillem de Brufallas, cap al 1332 i fins a la seva defunció.

El va succeir Ramon de Barcelona, per col·lació del 27 d'agost del 1337, i Bernat de Pont, el 17 d'agost del 1383.

Sembla que a partir del segle XV hi havia un mig patronat que presentava el candidat a l'abat i l'abat al bisbe de Barcelona, establert a través d'un conveni amb l'abat del monestir de Sant Cugat del Vallès. Qui actuava com a mig patronat era Francesc de Casassagra, ciutadà de Barcelona, des del 1404 i vinculat a l'Hospital General de Barcelona. L'autor considerava la possibilitat que per aquell acord o conveni esmentat l'albergueria fos com una sucursal de l'hospital i per això acollís tant peregrins com malalts, convalescents o víctimes de conflictes, o que l'hospital s'encarregués de les despeses.

El 3 de desembre del 1404 Francesc de Casassagra va presentar col·lació a favor d'Antic Rupit, que constava també com a beneficiat de Sant Jaume de Sant Esteve de Castellar. Antic Rupit encara ho era quan a Santa Maria del Puig de la Creu van rebre les visites pastorals del 1413 (foli 79 del *Speculum Officialatus*) i també el 1421 (foli 237 del *Speculum Officialatus*).

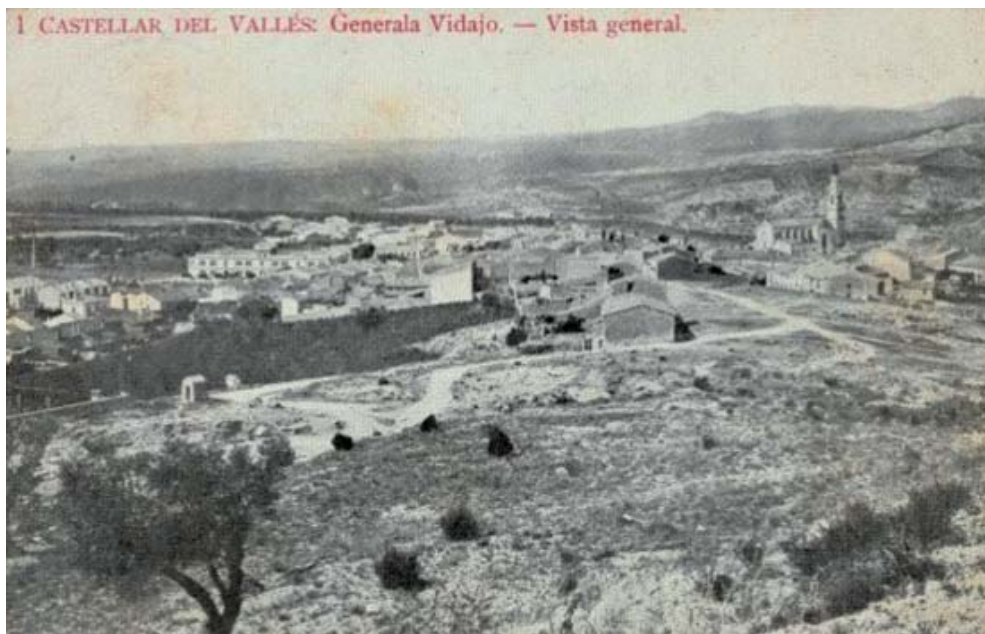
En l'informe de la visita del 1421 constava que se'n conservaven les vestidures sacerdotals, calzes, una creu de plata, un reliquiari de plata en forma de creu en el qual

hi havia un fragment de l'arbre de la Creu Salvadora i Vivificadora, llibres, ornaments i objectes, tot en bon estat. I l'albergueria, amb cambres per als «pelegrins», també. Justament en aquesta referència és on consta que la capella estava situada «mig per mig» de les dues parròquies.

El 18 de març del 1439 Francesc Casassagra va presentar a Pere de Palaciolo, canonge i xantre de l'església de Barcelona, vicari de l'abat de Sant Cugat, la col·lació per defunció d'Antic Rupit a Antic Cadafalch, que encara ho era el 3 d'abril del 1463.

El 1464 Guerau de Clasquerí va signar diverses disposicions dirigides als seus vasalls per col·laborar amb el subministrament de les tropes del rei Pere d'Aragó. La del diumenge 19 d'agost esmenta el Puig de la Creu: estipulava que entre els dies 19 i 25 del mateix mes tots els del terme anessin a recollir les seves vitualles a la ciutat de Barcelona o a la vila de Granollers o en la seva «forsa» o a Sant Llorenç del Munt o al Puig de la Creu, només un sac de blat per menjar i que els guardessin ben guardats, ja que els enemics eren per la via del Vallès i robaven. Segurament estava relacionada amb la del divendres 3 d'agost, en la qual havia exigut a tothom, fos de la llei i condició que fos, que el 15 d'agost següent havia d'haver portat béns, vitualles i béns immobles dins de «forsas» ben segures, i si passat un termini no les havien recollit, el rei els donava de bona guerra a Guerau de Clasquerí.

En el llibre iniciat pel vicari Lluís Parvicordis, de la parròquia de Sant Esteve de Castellar, hi havia una nota de l'11 de gener del 1467 en la qual Benet Senfforas constava com a beneficiat del Sant Esperit i de la verge Maria del Puig de la Creu, i actuava com a procurador del monestir de Sant Llorenç del Munt, demanant que tothom del terme de Castellar portés a la sagristia del monestir lli, blat o diners.

Vista de Castellar des d la falda del Puig, la dècada del 1930. Entre d'altres, s'hi pot veure l'Era d'en Petasques i al costat esquerre, el camí cap a la pedrera del Comas. || Font: fons família Canals-Fernández

Segons un llevador de les rendes parroquials del 1551, el beneficiari havia de satisfer un cens de 12 sous i 6 diners el dia de Nadal al rector de Sant Esteve de Castellar.

En una crida del 18 de maig del 1560 de Bernat de Meca apareixia Francesc Planas com a beneficiari. Sembla que tenia certs conflictes amb la gent que passava pel Puig de la Creu amb el bestiar, especialment qui venia de Sentmenat, que tenien poca cura amb les terres llaurades; això va motivar la crida Bernat de Meca, amb la qual prohibia fer passar el bestiar pels marges i les terres llaurades del lloc, sota pena de 60 sous.

Fins al 1562 consten col·lacions presentades segons concòrdia i conveni entre els administradors de l'Hospital General de Barcelona i l'abat del monestir de Sant Cugat del Vallès. Posteriorment van ser els administradors de l'Hospital de Santa Creu de Barcelona qui van fer les presentacions.

El segle XVII hi havia un ermità que assistia als enterraments i rebia com a almoina la meitat de la quantitat d'un sacerdot.

El 1601 vivien al santuari dos religiosos, possiblement procedents de Sant Cugat, els preveres Francesc Cunangla i Francesc Cubé. Se n'encarregaven per encàrrec del beneficiat o junt amb ell.

Posteriorment un dels dos va continuar fent aquella feina, primer acompanyat de Jacint Anglada, i a partir del 1613 amb Pere Pau Bentayol.

El 1635 hi va haver un altre procés d'adjudicació.

El 1639 es va fer el procés a instància de l'obtentor del benefici per provar el seu valor per rebre les ordres.

El 23 de novembre del 1649 va morir Pere de Clasquerí i va ser sepultat el dia 25 amb tots els sacraments. A l'enterrament van assistir vint-i-quatre preveres, dos ermitans i dos estudiants; possiblement un dels ermitans era el del Puig de la Creu.

Cap al 1700 era obtentor del benefici Lluís de Josa Peguera, ardiaca de Barcelona; el 9 de novembre del 1702 els administradors de l'Hospital de Santa Creu de Barcelona van fer la corresponent a la seva defunció a favor del clergue Salvador Serratosa.

Malgrat que aquestes dues col·lacions demostren que hi havia beneficiari, que a més estava acompanyat de masovers, des del segle XVIII es va començar a notar l'estat d'abandó del lloc. Els rectors de les parròquies de Sant Esteve de Castellar i Sant Menna van intentar recuperar-lo amb la institució d'un sacerdot, però no ho van aconseguir, com demostra la carta del rector Joan Martiarnau, de Sentmenat, el 25 de març del 1708, adreçada al rector de Castellar i als obrers d'aquesta parròquia situada a Toloseta, per parlar de la negativa de la Seu pontifical a la seva proposta.

Vergés (1974) observava clarament que l'abandonament dels edificis religiosos, que metafòricament identificava com «la decadència de la pietat» datava dels temps de la Reforma.

Segons una escriptura d'establiment d'una peça de terra del 6 d'abril del 1710, des de principis del segle XVIII hi habitava el fadrí Josep Casanovas. L'altre protagonista de l'establiment era el pagès Josep Cosidor.

En el cens del 1723 de la població de les parròquies i terme de Sant Esteve de Castellar i Sant Feliu del Racó, ordenat per

José de Pedrajas, intendent general de Catalunya, i publicat amb el cadastre (1716), consta un que un ermità vivia a l'ermita anomenada el Puig de la Creu.

Aquell mateix any es va fer col·lació per defunció de Salvador Serratosa, a favor del prevere Francesc Cudina, beneficiat de la Seu de Barcelona.

El 1753 el monestir de Sant Pau del Camp va obtenir del monestir de Sant Cugat del Vallès el dret de patronat de la capella. Així ho demostra la declaració de Francesc Cudina, que era el beneficiat des del 1723, que el benefici no tenia rèdits perquè el monestir de Sant Pau havia ocupat les terres i els honors de la capella.

Però en canvi en la concòrdia del 19 de febrer del 1755, esmentada en una altra part de l'article, sobre la prohibició de llaurar les terres situades dins les vint-i-cinc passes al voltant de l'edifici, constava que qui actuava en relació amb els assumptes d'aquesta propietat eren l'abat de Sant Cugat del Vallès i el rector de la parròquia de Sant Menna. Quina relació hi havia entre els dos monestirs com a patrons de la capella?

El benefici de Santa Maria del Puig de la Creu consta en la relació de les classes i valors de les peces eclesiàstiques que hi havia en el monestir de Sant Cugat del Vallès i a les esglésies adjacents o dependents, així com la informació sobre qui n'eren els patrons, que l'abat Bonaventura de Gayolà (abat del *Real Monasterio de San Cugat del Vallés de la Congregación Claustal Benedictina Tarraconense de ningún obispado*) va enviar al marquès de l'Ensenada el 18 d'agost del 1753. Formava part del grup de beneficis seculars que conferia l'abat i en seu vacant el vicari general; el patró era l'abat alternativament amb l'Hospital General de Barcelona els dotze mesos, i no s'explicava el seu valor perquè el seu obtentor estava subjecte al bisbe de Barcelona, que és qui faria la relació.³⁹

El 27 de setembre del 1776 els administradors de l'Hospital General de Santa Creu de Barcelona van fer la darrera presentació de col·lació, per defunció de Francesc Cudina, al prevere Bernat Ribera. El motiu és que el benefici es va convertir en un llegat piadós (el «llegat piadós que constituïa l'antic benefici de la capella del Puig de la Creu»).

A partir d'aquest moment l'abandonament de l'edifici va repercutir en el manteniment de l'edifici perquè no hi havia ningú que se n'encarregués, i perquè era més fàcil entrar-hi per malmetre'l. Un exemple és l'acte dels «constitucionals» al final de la Guerra dels Set Anys (1756-1763): van profanar l'edifici, van tallar el cap de la imatge de santa Maria a cops de sabre i van fer el boig a l'interior de l'església, tal com havia explicat Josep Boadella Torras, que també havia dit que algú de Castellar hi va participar però no va voler identificar-lo: el «nom d'un que no consigno, perquè no passi la seva memòria a la posteritat». Les imatges de fusta eren del rector Antoni Lamich.

Durant la Guerra del Francès també va ser profanat.

En aquest moment cal situar l'episodi que va enfrontar les feligresies de Castellar i Sentmenat: gent de les dues parròquies veïnes hi van entrar i van desaparèixer les campanes del cloquer, que se sentien des del coll de Montcada. Es va atribuir el robatori a la gent de Sentmenat perquè va aparèixer una campana al campanar de l'església parroquial de Sant Menna. I els de Castellar se'n van emportar les imatges.

A partir d'aquest fet va néixer la paremiologia popular que s'intercanviaven les dues feligresies:

«Als lladres de Sentmenat, Sant Menna no els ajudeu. Les campanes han robat de dalt el Puig de la Creu.»

«Als lladres de Castellar, Sant Esteve no els ajudeu. Han robat els Sants Misteris, de dalt el Puig de la Creu.»⁴⁰

Mossèn Vergés va tenir l'oportunitat de pujar a la teulada de l'església de Sant Menna mentre estava recomponent l'altar major, i va comprovar que hi havia gravat el nom del sacerdot que l'havia costejat, que era de Sentmenat. Per tant, considerava que els de Sentmenat havien fet el que van fer per recuperar el que consideraven que els pertanyia per «herència».

Inclús Joan Amades en va parlar. Explicava que els fadrins de Sentmenat i els de Castellar del Vallès van avenir-se per anar a robar les campanes. Per aconseguir-ho, els de Sentmenat van matar l'ermità i els de Castellar, el gos. Però van rebre el seu càstig: per als de Sentmenat va ser posar una mà esquerra, que és la mà dels crims o de la traïdoria, a l'escut, i per als de Castellar, la campana robada i el gos de l'ermità que van matar.

Vista parcial de la façana nord-est del Puig de la Creu quan pertanyia a la família Perich (1922-1951).
 || Font: Centre d'Estudis de Castellar del Vallès - Arxiu d'Història, fons de la família Perich

Cap al 1822-1823 va haver un intent de restaurar l'edifici, segons una nota del castellarenc Joan Comas. Les feligresies de les dues parròquies van voler participar-hi econòmicament amb el recapte d'almoines i dels productes de les eres i de la premsa; els de Sentmenat van pagar l'encàrrec fet a Menna Padró, de can Padró, per elaborar el quadre *El grup del davallament*, i els de Castellar, amb l'aportació especial de Josep Boadella Torras, les imatges de sant Telm i santa Margarida, a N. Antonio, de Moià o Castellterçol, que es conservaven a l'església parroquial de Sant Esteve de Castellar. Aquests esforços populars no van obtenir el suport oficial eclesiàstic de Pau de Sicher, que no va dubtar a amenaçar als feligresos devots d'arrasar el santuari si insistien a voler recuperar-lo, tal com va explicar l'amo de la masia del Brunet el 1870.

Mossèn Vergés va visitar l'edifici posteriorment i en la seva *Història* va explicar

que no es conservava cap teula sencera a la volta de la nau, l'espai corresponent a cuina i altres dependències (orientada cap a Sentmenat i Caldes) com la cisterna estaven derruïts, i que la caseta de l'ermità i el que estava orientat cap a Castellar era el que es conservava millor. Opinava que el rector Camil Vinyals, de Castellar, era culpable que l'edifici estigués en aquest estat perquè no li interessava la recuperació del santuari per no ressuscitar antics gravàmens per a la parròquia.

Amb les lleis de desamortització del 1855 es van requisar les propietats abandonades que formaven part de patrimonis eclesiàstics, per incorporar-les a l'Estat amb l'objectiu de vendre-les; el Puig de la Creu n'era un cas. Justament la documentació generada amb la venda d'aquestes propietats és una font nova per conèixer com gestionava el monestir, ja que fan referència als pactes i concòrdies anteriors al segle XIX.

15. UN BCIN ANOMENAT PUIG DE LA CREU

Un BCIN és un bé cultural d'interès nacional. El Puig de la Creu té la protecció de BCIN, amb la classificació de monument històric i el núm. registre/catàleg 631-MH.

El 1949 va ser la primera vegada que va quedar oficialment catalogat com a monument arquitectònic per una normativa: el decret de 22 d'abril del 1949 sobre protecció dels castells espanyols, aprovat pel general Francisco Franco i José Ibáñez Martín, ministre d'Educació Nacional, i publicat al BOE núm. 125, del 5 de maig del 1949, amb el número 059.⁴¹

Teòricament amb aquest decret tots els castells d'Espanya, fos quin fos el seu estat de conservació, van quedar sota la protecció de l'Estat, el qual assumia la responsabilitat d'impedir qualsevol intervenció que pogués alterar-ne o provocar-ne l'esfondrament, i a més atribuïa a l'ajuntament del municipi on estava situada la de qualsevol defecte que pogués afectar-los. Per altra banda, establia la designació d'un arquitecte conservador i la redacció d'un inventari documental i gràfic detallat al màxim dels castells existents en aquell moment a Espanya.⁴²

2058 5 mayo 1949 R. O. del E.—Núm. 125

genda class. del mencionado Cuerpo don Dionisio Reseado Aguilera.
Al lo dispongo por el presente Decreto, dado en Madrid a veintiocho de abril de mil novecientos cuarenta y nueve.

FRANCISCO FRANCO
El Ministro de Industria y Comercio,
JUAN ANTONIO GÓMEZ TRINER
Y FERNÁNDEZ

MINISTERIO DE AGRICULTURA

DECRETO de 4 de abril de 1949 por el que se declara justificado por edad al Presidente del Consejo Superior Agrario, don José María Díaz de Mendivil y Velasco.

De conformidad con lo establecido en el vigente Estatuto de Clases Pasivas del Estado y Letras de ventilación de miembros de mil novecientos treinta y cuatro y veinticuatro de junio de mil novecientos cuarenta y uno, y a propuesta del Ministro de Agricultura.

Venga en doctrina justificado, con el haber que por clasificación le correspondiere, y a partir del día veintiocho de abril del corriente año, fecha en que cantele la edad reglamentaria, al Presidente del Consejo Superior Agrario, don José María Díaz de Mendivil y Velasco.

Al lo dispongo por el presente Decreto, dado en Madrid a cuatro de abril de mil novecientos cuarenta y nueve.

FRANCISCO FRANCO
El Ministro de Agricultura,
CARLOS REIN SEGURA

DECRETO de 4 de abril de 1949 por el que se concede a Ingeniero Jefe de primera clase del Cuerpo Nacional de Ingenieros Agrónomos a don Santiago Reyes Sainz.

Vacante una plaza de Ingeniero Jefe de primera clase del Cuerpo Nacional de Ingenieros Agrónomos, por ascenso de don José Graciana Almiraz Aguirre a Inspector general a propuesta del Ministro de Agricultura.

Venga en nombrar, en ascenso de escala, Ingeniero Jefe de primera clase del citado Cuerpo, y con antigüedad de diecisiete de febrero del corriente año, a don Santiago Reyes Sainz.

Al lo dispongo por el presente Decreto, dado en Madrid a cuatro de abril de mil novecientos cuarenta y nueve.

FRANCISCO FRANCO
El Ministro de Agricultura,
CARLOS REIN SEGURA

DECRETO de 4 de abril de 1949 por el que se concede a Inspector general del Cuerpo Nacional de Ingenieros Agrónomos a don José Graciana Almiraz Aguirre.

Vacante una plaza de Inspector general del Cuerpo Nacional de Ingenieros Agrónomos, por ascenso de don Antonio Cruz Valera a Presidente de Sección (Jefe de Zona) a propuesta del Ministro de Agricultura.

Venga en nombrar, en ascenso de escala, Inspector general del citado Cuerpo, y con antigüedad de diecisiete de febrero del corriente año, a don José Graciana Almiraz Aguirre.

Al lo dispongo por el presente Decreto, dado en Madrid a cuatro de abril de mil novecientos cuarenta y nueve.

FRANCISCO FRANCO
El Ministro de Agricultura,
CARLOS REIN SEGURA

DECRETO de 4 de abril de 1949 por el que se concede a Presidente de Sección (Jefe de Zona) del Cuerpo Nacional de Ingenieros Agrónomos a don Antonio Cruz Valera.

Vacante una plaza de Presidente de Sección (Jefe de Zona) del Cuerpo Nacional de Ingenieros Agrónomos, por ascenso de don Juan Fovallá y Güerxa, a propuesta del Ministro de Agricultura.

Venga en nombrar, en ascenso de escala, Presidente de Sección (Jefe de Zona) del citado Cuerpo, y con antigüedad de diecisiete de febrero del corriente año, a don Antonio Cruz Valera, inscrito uno de los Inspectores generales del Cuerpo Nacional de Ingenieros Agrónomos, de acuerdo con lo que dispone el artículo quinto de la Orden ministerial de ocho de agosto de mil novecientos cuarenta.

Al lo dispongo por el presente Decreto, dado en Madrid a cuatro de abril de mil novecientos cuarenta y nueve.

FRANCISCO FRANCO
El Ministro de Agricultura,
CARLOS REIN SEGURA

DECRETO de 9 de abril de 1949 por el que se concede el ingreso en la Orden Civil del Merito Agrario, con la categoría de Gran Cruz, a don Gabriel Bonada y de Uretillo.

En atención a los méritos extraordinarios que constan en don Gabriel Bonada y de Uretillo, como comprobado en el antaño primero del Decreto de calores de octubre de mil novecientos cuarenta y dos en relación con los tercetos y septimo del Reglamento de estor de diciembre del mismo año.

Venga en concederle la Gran Cruz de la Orden Civil del Merito Agrario.

Al lo dispongo por el presente Decreto, dado en Madrid a nueve de abril de mil novecientos cuarenta y nueve.

FRANCISCO FRANCO
El Ministro de Agricultura,
CARLOS REIN SEGURA

MINISTERIO DE EDUCACION NACIONAL

DECRETO de 22 de abril de 1949 sobre protección de los castillos, especialmente de los castillos de España.

Una de las cosas que dan mayor belleza y poesía a los paisajes de España es la existencia de ruinas de castillos en muchos de sus puntos cotidianos, todas las edificaciones de la historia de nuestra Patria en sus épocas más gloriosas; y es preciso ser entusiasta con las leyendas que en su torno ha tejido la fantasía popular. Cualesquiera que sean su estado de ruina, deben ser objeto de la solicitud del nuevo Estado, tan celoso en la defensa de los valores espirituales de nuestra raza.

Designados como bienes culturales de interés del pasado están sujetos a un proceso de desmontamiento, demoliciones y su uso casi todos ellos, han venido a convertirse en ruinas cuya utilización constante representa los deterioramientos, habiendo desaparecido totalmente algunos de los más bellos, imposibles de salvar en casos excepcionales no solamente su reconstrucción, sino que las obras de nuevo asentamiento; pero es preciso, cuando menos, evitar las almas que actúan en ruina.

En vista de lo cual, a propuesta del ministro de Educación Nacional y previa deliberación del Consejo de Ministros,

DISPONGO:

Artículo primero.—Todos los castillos de España, cualquiera que sea su estado de ruina, quedan bajo la protección del Estado que impedirá toda intervención que altere su carácter o pueda provocar su deterioramiento.

Artículo segundo.—Los Ayuntamientos en cuyo término municipal se conserven estos edificios son responsables de todo daño que pudiera sobrevenirles.

Artículo tercero.—Para asegurar a la vigilancia y conservación de los edificios epónimos, se designará un Arquitecto Conservador con las mismas atribuciones y categoría de los Arquitectos de Monumentos del Patrimonio Artístico Nacional.

R. O. del E.—Núm. 125 5 mayo 1949

Artículo cuarto.—La Dirección General de Bellas Artes, por medio de sus organismos técnicos, procederá a redactar un inventario general y gráfico de los más detallados posibles, de los castillos existentes en España.
Al lo dispongo por el presente Decreto, dado en Madrid a veintiocho de abril de mil novecientos cuarenta y nueve.

FRANCISCO FRANCO
El Ministro de Educación Nacional,
JOSE IBÁÑEZ MARTÍN

DECRETO de 22 de abril de 1949 por el que se concede la Gran Cruz de la Orden Civil de Alfonso X el Sabio a don Cristóbal Lozada y Puig.

En atención a los méritos y circunstancias que concurren en don Cristóbal Lozada y Puig, venga en concederle la Gran Cruz de la Orden Civil de Alfonso X el Sabio.

Al lo dispongo por el presente Decreto, dado en Madrid a cuatro de abril de mil novecientos cuarenta y nueve.

FRANCISCO FRANCO
El Ministro de Educación Nacional,
JOSE IBÁÑEZ MARTÍN

PRESIDENCIA DE LAS CORTES ESPAÑOLAS

Relación de Procuradores en Cortes.

Don arriego a lo dispuesto en el artículo segundo del Reglamento de las Cortes Españolas, y a las circunscripciones en el mismo se determinan, se publican a continuación las nombres de los siguientes Procuradores en Cortes.

APARTADO A) DEL ARTICULO SEGUNDO
Excelentísimos señores Ministros

- Don Alberto Martín Arriaga,
Don Riba Perea González,
Don José María Rodríguez,
Don Eduardo González Ollariza,
Don Raimundo Fernández Cuasá,
Don Joaquín Benjumea Duria,
Don Juan Antonio Suñeres Fernández,
Don Carlos Rota Segura,
Don José Ibáñez Martín,
Don José María Fernández Ledesma,
Don José Antonio Girón de Velasco.

APARTADO C) DEL ARTICULO SEGUNDO
Presidente del Consejo de Estado

Excelentísimo señor don Eduardo Callejo de la Cuesta.

Presidente del Tribunal Supremo de Justicia
Excelentísimo señor don José Gasán Toboada.

Presidente del Consejo Supremo de Justicia Militar
Excelentísimo señor don Miguel Ponte y Manco de Zalnga.

APARTADO D) DEL ARTICULO SEGUNDO
Don José María Ruiz,
Don Juan Martínez Hería,
Don José González Haza,
Don José Fernández Hernández,
Don Agustín Miranda Jorquera,
Don Luis Figueroa y Alvarez de Toledo,
Don Antonio Villaverde Cortés,
Don Francisco Norte Ramón,
Don Isidro de Arceyaga Carmona,
Don Rafael Garvía Sánchez,
Don Lázaro Artista Sainz,
Don Manuel Herrero Crego,
Don José Fernández Cota,
Don Emilio Lamo de Espinosa,
Don Emilio Bustos Millas,
Don Francisco Arizaga Alonso,

- Don Juan Antonio Gómez Triner,
Don Miguel María Trucedo Sagredo,
Don Eusebio Quintan del Huelmo,
Don Pastor Nieto García,
Don Severino Anzar Emilio,
Don Manuel Marías Rozas-Girón,
Don Angel Sabador Molán,
Don José Fernández Zañel,
Don Manuel Mosero Villa,
Don Angel Ortuno Madoz,
Don Mariano Tarrío Pérez,
Don Juan Aparicio Lopez,
Don Claudio Mendiola Velasco,
Don Luis Moreno Viches,
Don Isidoro Melchor Estremitano,
Don Dionisio Martín Sainz,
Don Cicerio Cruz Gómez.

FRANCISCO FRANCO

El Ministro de Educación Nacional,
JOSE IBÁÑEZ MARTÍN

En atención a los méritos y circunstancias que concurren en don Cristóbal Lozada y Puig, venga en concederle la Gran Cruz de la Orden Civil de Alfonso X el Sabio.

Al lo dispongo por el presente Decreto, dado en Madrid a cuatro de abril de mil novecientos cuarenta y nueve.

FRANCISCO FRANCO
El Ministro de Educación Nacional,
JOSE IBÁÑEZ MARTÍN

PRESIDENCIA DE LAS CORTES ESPAÑOLAS

Relación de Procuradores en Cortes.

Don arriego a lo dispuesto en el artículo segundo del Reglamento de las Cortes Españolas, y a las circunscripciones en el mismo se determinan, se publican a continuación las nombres de los siguientes Procuradores en Cortes.

APARTADO A) DEL ARTICULO SEGUNDO
Excelentísimos señores Ministros

- Don Alberto Martín Arriaga,
Don Riba Perea González,
Don José María Rodríguez,
Don Eduardo González Ollariza,
Don Raimundo Fernández Cuasá,
Don Joaquín Benjumea Duria,
Don Juan Antonio Suñeres Fernández,
Don Carlos Rota Segura,
Don José Ibáñez Martín,
Don José María Fernández Ledesma,
Don José Antonio Girón de Velasco.

APARTADO C) DEL ARTICULO SEGUNDO
Presidente del Consejo de Estado

Excelentísimo señor don Eduardo Callejo de la Cuesta.

Presidente del Tribunal Supremo de Justicia
Excelentísimo señor don José Gasán Toboada.

Presidente del Consejo Supremo de Justicia Militar
Excelentísimo señor don Miguel Ponte y Manco de Zalnga.

APARTADO D) DEL ARTICULO SEGUNDO
Don José María Ruiz,
Don Juan Martínez Hería,
Don José González Haza,
Don José Fernández Hernández,
Don Agustín Miranda Jorquera,
Don Luis Figueroa y Alvarez de Toledo,
Don Antonio Villaverde Cortés,
Don Francisco Norte Ramón,
Don Isidro de Arceyaga Carmona,
Don Rafael Garvía Sánchez,
Don Lázaro Artista Sainz,
Don Manuel Herrero Crego,
Don José Fernández Cota,
Don Emilio Lamo de Espinosa,
Don Emilio Bustos Millas,
Don Francisco Arizaga Alonso,

APARTADO E) DEL ARTICULO SEGUNDO
Excelentísimos señores Ministros

- Don Alberto Martín Arriaga,
Don Riba Perea González,
Don José María Rodríguez,
Don Eduardo González Ollariza,
Don Raimundo Fernández Cuasá,
Don Joaquín Benjumea Duria,
Don Juan Antonio Suñeres Fernández,
Don Carlos Rota Segura,
Don José Ibáñez Martín,
Don José María Fernández Ledesma,
Don José Antonio Girón de Velasco.

APARTADO F) DEL ARTICULO SEGUNDO
Excelentísimos señores Ministros

- Don Alberto Martín Arriaga,
Don Riba Perea González,
Don José María Rodríguez,
Don Eduardo González Ollariza,
Don Raimundo Fernández Cuasá,
Don Joaquín Benjumea Duria,
Don Juan Antonio Suñeres Fernández,
Don Carlos Rota Segura,
Don José Ibáñez Martín,
Don José María Fernández Ledesma,
Don José Antonio Girón de Velasco.

Malgrat que és un edifici d'arquitectura religiosa, va quedar catalogat com a castell perquè és l'aparença que donava amb el recinte emmurallat. Aquest decret segueix en vigor perquè va quedar assumit per la llei del patrimoni històric espanyol (Llei 16/1985, de 25 de juny, del patrimoni històric espanyol, disposició segona del títol IX, de les infraccions administratives i les seves sancions, p. 27), aplicable a tot l'Estat espanyol.

A Catalunya l'àmbit de la gestió patrimonial està regulada segons les competències reconegudes a l'Estatut d'autonomia de Catalunya (1979) i que es van traspasar a la Generalitat de Catalunya el 1982, i amb la promulgació de la Llei del patrimoni 9/1993, de 30 de setembre, del patrimoni cultural català. Aquesta llei estableix tres categories de protecció: els béns culturals d'interès nacional (BCIN), els catalogats o els béns culturals d'interès local (BCIL) i els béns restants que, tot i no haver estat objecte de declaració de BCIN ni de declaració BCIL, reuneixen els valors descrits en l'article 1 de la llei.

El conjunt arquitectònic del Puig de la Creu consta a l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic Català, i està inscrit en el registre de BCIN⁴³ amb la classificació de monu-

ment històric i en els béns culturals d'interès local (BCIL) de caràcter arquitectònic. Les dades que hi consten són:

Puig de la Creu
 Protecció: BCIN 631-MH
 Estil/època: Obra popular XVI-XVII
 Coordenades: 41°37'46"N-2°04'29"E
 Codi: RI-51-0005243

També consta com a bé d'interès cultural (BIC) de la comarca del Vallès Occidental:⁴⁴

Nombre: Castillo del Puig de la Creu
 Tipo: Monumento castillo
 Coordenadas: 41°37'46"N-2°04'29"E
 Identificador: RI-51-0005243
 Fecha: 8 de noviembre de 1988

El 1978 es va aprovar el Pla General d'Ordenació de la Comarca Urbanística de Sabadell i s'hi va incorporar 36 elements del terme municipal de Castellar (d'una llista inicial de 45 elements), entre els quals hi ha el Puig de la Creu, amb el núm. 19.

A escala local el conjunt d'edificis està incorporat al Pla Especial del Catàleg de Béns a Protegir amb la fitxa AR-05/110.⁴⁵ com a edifici d'arquitectura religiosa, amb la descripció del tipus de protecció concedida.

Bibliografia

El Farell – Puig de la Creu (Vall de Tenes, Riera de Caldes, Granollers, Sabadell, Castellar, Caldes de Montbui), Alpina, Granollers: 1994.

Les fonts de Castellar. Fonts, mines i punts d'aigua, Centre Excursionista de Castellar, Castellar del Vallès: 2004.

AMADES GELATS, J., «Refrans personals», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya (BCEC)*, núm. 504 a 511, Centre Excursionista de Catalunya, maig-desembre de 1937: p. 289.

«Anexo:Bienes de interés cultural de la comarca del Vallés Occidental (provincia de Barcelona)», *Wikipedia*, <[https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Bienes_de_inter%C3%A9s_cultural_de_la_comarca_del_Vall%C3%A9s_Occidental_\(provincia_de_Barcelona\)](https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Bienes_de_inter%C3%A9s_cultural_de_la_comarca_del_Vall%C3%A9s_Occidental_(provincia_de_Barcelona))> (consulta: 21 desembre 2022).

ANTONELL RIBATALLADA, A., *Descobrir Castellar*, Forja, Castellar del Vallès: maig de 2006.

«Arriba al Puig de la Creu tenint Castellar a vista d'ocell, passant per les barraques i retornant pel corriol de la carena», *Rutes de natura Fem Castellar Verd. Ruta 1 – Puig de la Creu*, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, <<http://www.castellarvalles.cat/58341/descriptiu/-2834/>> (consulta: 21 agost 2022).

BAIGÉS, I. J., et al., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, vol. III, Fundació Noguera, Diplomatura, 50, Pagès, Barcelona: 2010.

BALDRÍS, D.; DOMINGO, J.; ROCAVERT, R.; PLANAS, E.; PERICH, G. i GENESCÀ, L., *L'Abans de Castellar del Vallès*, Efadós, el Papiol: 2014.

Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, <<https://icc.cat/visir3/>> (consulta: agost 2022).

BASSA I VILA, O. i PLANAS SERRA, L., *Estudi del medi físic. Estudi i valoració del patrimoni natural, agrícola i forestal del municipi de Castellar del Vallès (Vallès Occidental)*, Regidoria de Planejament, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès: juliol de 1997. [Document consultat a la Regidoria de Medi Ambient de l'Ajuntament de Castellar del Vallès.]

BASSA I VILA, O., *Guia bàsica del medi natural de Castellar del Vallès*, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès: octubre de 1998.

BLANQUER PANADÈS, J., *Castellar en el meu record*, Ajuntament de Castellar del Vallès amb la col·laboració del setmanari «Forja», Castellar del Vallès: 1991.

Catalunya Il·lustrada. Guia del estiuejant, Foment de Turisme i de la Producció Nacional, Barcelona: 1933-1934.

«Castellar compta amb una xarxa de 69 camins públics de titularitat municipal», Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, <<http://www.castellarvalles.cat/34154/noticia/9167/>> (consulta: 21 agost 2022).

CASTELLS PEIG, A., *L'art sabadellenc*, Riutort, Sabadell: 1961.

COLL, J. i ROIG, J., «Inventari arqueològic del terme de Castellar», *Plaça Vella* núm. 39, Centre d'Estudis de Castellar del Vallès – Arxiu d'Història, abril de 1987.

COLL RIERA, J., «La Soleia del Cosidor (Castellar del Vallès, Vallès Occ.). Des de la prehistòria fins al segle XXI, la utilització d'un espai durant els darrers cinc mil·lenis segons l'arqueologia», *Recerca. Revista d'història i ciències socials i humanes de Castellar del Vallès*, *Butlletí de l'Arxiu Municipal*, núm. 2, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, 2003: p. 57-71.

Decreto 22 de abril de 1949 sobre protección de los castillos españoles. BOE, núm. 125, 05/05/1949: p. 1058-2059. <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1949-4615>> (consulta: 22 juliol 2022).

«Decreto de 1949 sobre protección de los Castillos Españoles (B.O.E. núm. 125, de 5 de mayo de 1949)», *Castillos de España*, <https://castillosnet.org/decreto_proteccion.php> (consulta: 21 agost 2022).

Diario de Barcelona. <https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2408> (consulta: 31 octubre 2022).

DESCLOT, M., *Cançons de la lluna al barret*, Edicions 62, Barcelona: 1978.

FERNÁNDEZ LÓPEZ, L., «Santa Maria del Puig de la Creu», *Catalunya romànica. XVIII. El Vallès Occidental i el Vallès Oriental*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1991: p. 101.

FERRANDO ROIG, A., *Anecdotari ocult d'una muntanya màgica: Sant Llorenç del Munt*, Ègara (Monografies Vallesanes, 12), Terrassa: 1990.

FERRANDO ROIG, A., *Itineraris pel massís de Sant Llorenç del Munt I. La vall del riu Ripoll. La vall d'Horta, la vall de Mur, les Arenes i Cadafalc*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, Sèrie Il·lustrada, 13), Barcelona: 1997.

GIBERT, J., *Itinerari de natura. Geologia*, Secció Excursionista de l'Ateneu Castellarenc (SEAC) amb la col·laboració de la Caixa d'Estalvis de Barcelona: 1979. [Imprès en fotocòpies.]

«Itinerari pel Puig de la Creu», *Itineraris. Altres itineraris naturals*, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, <<https://www.castellarvalles.cat/26417/descriptiu/-271/>> (consulta: 21 agost 2022).

IZQUIERDO EGEA, P., «Introducció a la geomorfologia estructural del terme municipal de Castellar del Vallès», *Plaça Vella*, núm. 32, Centre d'Estudis de Castellar del Vallès – Arxiu d'Història, octubre de 1991: p. 5-15.

«Llista de monuments de Castellar del Vallès», *Viquipèdia*, <http://ca.wikipedia.org/wiki/Llista_de_monuments_de_Castellar_del_Vallès> (consulta: 21 desembre 2022).

MACIÀ GOU, M., «Estructura i descripció de la Seu romànica. Portalada», *Catalunya romànica XX. El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992: p. 168-170.

MASÓ GARCIA, Ò. i A., «Història i escalada. Cova del Drac: Llegenda de pedra», *Vèrtex*, núm. 246, FEEC, gener-febrer de 2013: p. 48-54.

MASAGUÉ TORNÉ, Josep M., «Santa Maria del Puig de la Creu», *Amics de l'Art Romànic de Sabadell*, núm. 152, 23 de maig de 2015.

MONTAGUT, L., *Història breu de Castellar del Vallès*, Llibreria del Vallès, Castellar del Vallès, 1983: p. 47 i 70.

MORENO ALBAREDA, M. D., «Els manuscrits de les esglésies de Castellar del segle XV», *Plaça Vella*, núm. 35, Centre d'Estudis de Castellar del Valles – Arxiu d'Història, 1993: p. 17-20.

PINYOT GARRÓS, J., *El Reial Cadastre de Castellar del Vallès 1716*, Arxiu d'Història de Castellar, Castellar del Vallès, 1985: p. 16-17, 49, 67, 70, 78, 79, 82, 83, 154 i 155.

«Pla Especial del Catàleg de Béns a Protegir», *Inventari del Patrimoni Històric i Ambiental de Castellar del Vallès*, núm. ARR-09/048, fitxa JAA-1/164, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès: 2010, <<http://www.castellarvalles.cat/46242/descriptiu/>> (consulta: 21 agost 2022).

PRAT PAZ, E., *L'art castellarenc. Arts plàstiques i visuals. Del neolític als temps presents*. Arxiu d'Història de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, 1992: p. 171-172.

PUJOL QUER, J., *El Puig de la Creu i la seva història* (Lema: *Ningú estima la pàtria perquè és gran, sinó perquè és seva*), treball premiat amb el Premi dels Germans Borrell Fumadó als II Jocs Florals de Primavera de la Comarca del Vallès, 1954.

ROIG BUXÓ, J., «La intervenció arqueològica a l'església de Santa Maria del Puig de la Creu (Castellar del Vallès, Vallès Occ.)», *Recerca. Revista d'història i ciències socials i humanes de Castellar del Vallès. Butlletí de l'Arxiu Municipal*, núm. 8, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, 2015: p. 17-24.

ROIG BUXÓ, J. i COLL RIERA, J. M., «El jaciment de la plaça Major de Castellar del Vallès: de l'assentament del neolític al vilatge de l'antiguitat tardana», *Recerca. Revista d'història i ciències socials i humanes de Castellar del Vallès. Butlletí de l'Arxiu Municipal*, núm. 7, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, 2010: p. 77-108.

ROSICH CATALAN, A., *De Sant Esteve de Castellar a Castellar del Vallès* (Lema: *El pas dels anys*), treball premiat amb el Premi del Magnífic Ajuntament de Castellar del Vallès als II Jocs Florals de Primavera de la Comarca del Vallès, 1954: p. 17-45.

«Ruta de Sentmenat al saltant de Guanta», *Natura Local*, Ajuntament de Sentmenat, <<http://naturalocal.net/ca/rutes-senderisme-catalunya/rutes-senderisme-barcelona/rutes-senderisme-sentmenat/ruta-de-sentmenat-al-saltant-de-guanta>> (consulta: 21 agost 2022).

SAGRERA, E., «J. Vives i Borrell (Castellar del Vallès 1884-1960). Un escriptor compromès», *Plaça Vella*, núm. 57, Centre d'Estudis de Castellar del Vallès – Arxiu d'Història, 2016: p. 19-50.

SANTAMARIA, J., «Els forns de calç de Castellar del Vallès. Un patrimoni preindustrial que cal preservar», *Recerca. Revista d'història i ciències socials i humanes de Castellar del Vallès. Butlletí de l'Arxiu Municipal*, núm. 6, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, desembre de 2007: p. 169-179.

«Santa Maria del Puig de la Creu», *Inventari del Patrimoni Arquitectònic*, Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, <<http://invarqut.cultura.gencat.cat/cerca/fitxa?index=08&consulta=&codi=27320>> (consulta: 25 agost 2022).

SITxell (Sistema d'Informació Territorial de la xarxa d'espais lliures). Anàlisi territorial, Castellar del Vallès, novembre de 2008. Diagnosi dels espais lliures de Castellar del Vallès. Oficina Tècnica de Planificació i Anàlisi Territorial, Àrea d'Espais Naturals de la Diputació de Barcelona. Consultat a la Regidoria de Medi Ambient de l'Ajuntament de Castellar del Vallès.

Tolosa. Butlletí informatiu, núm. 5, Arxiu d'Història de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès: setembre de 1984.

Tolosa. Butlletí informatiu, núm. 6, Arxiu d'Història de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès: novembre de 1984.

Tolosa. Butlletí informatiu, núm. 8, Arxiu d'Història de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès: juny de 1985.

VALL I RIMBLAS, R., «Santa Maria del Puig de la Creu. Història», *Catalunya romànica. XVIII. El Vallès Occidental i el Vallès Oriental*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1991: p. 101.

VERDAGUER, J., «La llegenda del Drac de Sant Llorenç», *Joaquim Verdaguier i Caballé*, 2012, <<http://joaquimverdaguier.blogspot.com>> (consulta: 21 agost 2022).

VERGÉS I MIRASSÓ, A., *Història de Castellar del Vallès*, Montblanc-Martín, Granollers: 1974.

VERGÉS I MIRASSÓ, A., *Sant Llorens del Munt: son passat, son present y venider*, 2a ed., Ajuntament de Castellar – Arxiu d'Història de Castellar, Barcelona: 1993.

VERGÉS SOLÀ, L., *El llibre de Castellar. Història i vida d'un poble del Vallès i dels seus agregats Sant Feliu del Racó i les Arenes*, Sant Llorenç Savall: 1972.

VERGÉS I VERNÍS, P., *Topografia mèdica de Castellar (San Esteban) o del Vallés*, edició facsímil, Arxiu d'Història de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès: 1987.

«Víbria». *Agrupació del Bestiari Festiu i Popular de Catalunya*, <<https://www.bestiari.cat/figura/vibria>> (consulta: 6 desembre 2022).

ZARAGOZA PASCUAL, E., «Beneficis i rendes d'alguns monestirs benedictins claustrals catalans (1753-1778)», *Analecta sacra tarraconensis: Revista de ciències històrico-eclesiastíques*, vol. 87, 2014: p. 331-358.

Notes

1. ANTONELL RIBATALLADA, A., *Descobrir Castellar, Forja*, Castellar del Vallès: maig de 2006.
2. Descripció inclosa en el programa de Festa Major del 1910 a Tolosa. *Butlletí informatiu*, núm. 5, Arxiu d'Història de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès: setembre de 1984.
3. PINYOT I GARRÓS, J., *El Reial Cadastre de Castellar del Vallès 1716*, Arxiu d'Història de Castellar, Castellar del Vallès, 1985: p. 16-17.
4. Així consta a la visita pastoral feta a la parròquia de Sant Esteve de Castellar el 1413 («Speculum Oficialatus», VERGÉS I MIRASSÓ, A., *Història de Castellar del Vallès*, Montblanc-Martín, Granollers, 1974: p. 130).
5. *Ibidem*: p. 21.
6. *Ibidem*: p. 137.
7. BAIGÉS, I. J., et al., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, vol. III, Fundació Noguera, Diplomatura, 50, Pagès, Barcelona, 2010: p. 302, doc. 797.
8. Vergés i Mirassó, 1974: p. 126 i 127.
9. VALL I RIMBLAS, R., «Santa Maria del Puig de la Creu. Història», *Catalunya romànica. XVIII. El Vallès Occidental i el Vallès Oriental*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1991: p. 101.
10. BASSA I VILA, O., *Guia bàsica del medi natural de Castellar del Vallès*, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, octubre de 1998: p. 26.
11. «Castellar compta amb una xarxa de 69 camins públics de titularitat municipal», Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, <<http://www.castellarvalles.cat/34154/noticia/9167/>> (consulta: 21 agost 2022).
12. MONTAGUT, L., *Història breu de Castellar del Vallès*, Llibreria del Vallès, Castellar del Vallès, 1983: p. 70.
13. Vegeu els treballs d'Esteve Prat Paz i Josep-Oriol Font publicats a la revista *Plaça Vella*, núm. 50 i 57 respectivament.
14. Pinyot i Garrós, 1985: pàg. 67 i 79.
15. «Arriba al Puig de la Creu tenint Castellar a vista d'ocell, passant per les barraques i retornant pel corriol de la carena», *Rutes de natura Fem Castellar Verd. Ruta 1 – Puig de la Creu*, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, <<http://www.castellarvalles.cat/58341/descriptiu/-2834/>> (consulta: 21 agost 2022).
16. VERGÉS I VERNÍS, P., *Topografia mèdica de Castellar (San Esteban) o del Vallés*, edició facsímil, Arxiu d'Història de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, 1987: p. 24-26.
17. *Tolosa*, núm. 5.
18. Vergés i Mirassó, 1974: p. 243.
19. Pinyot i Garrós, 1985: p. 154.
20. *Tolosa*, núm. 6.
21. Vergés i Vernís, 1895: p. 154 i 155.
22. *Tolosa*, núm. 8.
23. Vergés i Vernís, 1895: p. 154.

24. ROIG BUXÓ, J. i COLL RIERA, J. M., «El jaciment de la plaça Major de Castellar del Vallès: de l'assentament del neolític al vilatge de l'antiguitat tardana», *Recerca. Revista d'història i ciències socials i humanes de Castellar del Vallès. Butlletí de l'Arxiu Municipal*, núm. 7, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, 2010: p. 85-86.
25. Baigés, 2010.
26. Pinyot I Garròs, 1985: p. 49, 67, 70, 78, 79, 82 i 83.
27. COLL RIERA, J., «La Soleia del Cosidor (Castellar del Vallès, Vallès Occ.)». Des de la prehistòria fins al segle XXI, la utilització d'un espai durant els darrers cinc mil·lenis segons l'arqueologia», *Recerca. Revista d'història i ciències socials i humanes de Castellar del Vallès. Butlletí de l'Arxiu Municipal*, núm. 2, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès, 2003: p. 57-71.
28. MASÓ GARCIA, Ò. i A., «Història i escalada. Cova del Drac: Llegenda de pedra», *Vèrtex*. núm. 246, FEEC, gener-febrer de 2013.
29. Fra Francesc Barel·las deia que els catalans anomenaven així la fera protagonista del combat. Vergés i Mirassó, 1974: p. 122.
30. PUJADAS, J., *Crònica universal del Principat de Catalunya*, Barcelona: 1609.
DIAGO, F., *Historia de los victoriosísimos condes de Barcelona*, Sebastian de Cormellas al Call, Barcelona: 1603.
BARELLAS, E., *Centuria ó història de los famosos hechos del gran conde de Barcelona D. Bernardo Barcino y de Don Zinofre su hijo y otros caballeros de la Provincia de Catalunya*, cap. 179, 180, 181 i 182, Sebastián de Cormellas, Barcelona: 1600.
TARAZONA, P. A. de, *Semanario curioso histórico, erúdito, comercial, público y económico El Blasón de Cataluña, deducido de los hechos heróicos y memorables de los nobles caballeros y otros nacionales en el siglo VIII y siguientes en la defensa de la santa fe catòlica y libertad de la patria contra la multitud horrorosa de africanos que inundaron España*, vol. V, cap. XXX, Carlos Gibert i Tutó, Barcelona: 1780.
PI I MARGALL, F., *España: Obra pintoresca*, Juan Roger, Barcelona: 1842.
31. Vergés i Mirassó, 1993: p. 157-174.
32. Ferrando Roig, 1990: p. 9-11.
33. MACIÀ GOU, M., «Estructura i descripció de la Seu romànica. Portalada», *Catalunya romànica XX. El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992: p. 168-170.
34. Vergés i Mirassó, 1974: p. 122 i 123.
35. El 1229 els nobles de Bearn i de la Gascunya (príncep Guillem) van fundar l'orde de la Fe i de la Pau amb la finalitat de perseguir els heretges albigesos que, mentre fugien de la repressió religiosa, s'apartaven de la societat i fora de la llei per tal de conservar la doctrina. Va ser aprovada pel papa Gregori IX.
36. MORENO ALBAREDA, M. D., «Els manuscrits de les esglésies de Castellar del segle XV», *Plaça Vella*, núm. 35, Centre d'Estudis de Castellar del Vallès – Arxiu d'Història, 1993: p. 17-20.
37. ADB: *Visites pastorals*, vol. XIV, fol. 237.
38. Vergés i Mirassó, 1974: p. 121-140 i 169-198.
39. ZARAGOZA PASCUAL, E., «Relació dels beneficis del monestir de Sant Cugat del Vallès. Barcelona, 18 d'agost de 1753», «Beneficis i rendes d'alguns monestirs benedictins claustrals catalans (1753-1778)», *Analecta sacra tarraconensis: Revista de ciències històrico-eclesiàstiques*, vol. 87, 2014: p. 343-346.
40. Vergés i Mirassó, 1974 i Vinyets, 1990.
41. Decreto 22 de abril de 1949 sobre protección de los castillos españoles, BOE, núm. 125, 05/05/1949: p. 1058-2059, <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1949-4615>> (consulta: 22 juliol 2022).
42. «Decreto de 1949 sobre protección de los Castillos Españoles (B.O.E. núm. 125, de 5 de mayo de 1949)», Castillos de España, <https://castillosnet.org/decreto_proteccion.php> (consulta: 21 agost 2022).
43. «Lista de monuments de Castellar del Vallès», *Viquipèdia*, <http://ca.wikipedia.org/wiki/Llista_de_monuments_de_Castellar_del_Vallès> (consulta: 21 desembre 2022).
44. «Anexo:Bienes de interés cultural de la comarca del Vallés Occidental (provincia de Barcelona)», *Wikipedia*, <[https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Bienes_de_inter%C3%A9s_cultural_de_la_comarca_del_Vall%C3%A9s_Occidental_\(provincia_de_Barcelona\)](https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Bienes_de_inter%C3%A9s_cultural_de_la_comarca_del_Vall%C3%A9s_Occidental_(provincia_de_Barcelona))> (consulta: 21 desembre 2022).
45. «Pla Especial del Catàleg de Béns a Protegir», *Inventari del Patrimoni Històric i Ambiental de Castellar del Vallès*, núm. ARR-09/048, fitxa JAA-1/164, Ajuntament de Castellar del Vallès, Castellar del Vallès: 2010 <<http://www.castellarvalles.cat/46242/descriptiu/>> (consulta: 21 agost 2022).